

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Тема: „Заводско преваспитавање осуђених лица и њихова социјална реинтеграција“

(-Мастер рад-)

Ментор: Др Дарко Димовски, доцент

Студент: Стефан Томић

Број индекса: 007/15 УП

Ниш, 2017. године.

Садржај

Table of Contents

I УВОД.....	4
II ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП	7
1. Социјализација, ресоцијализација и преваспитање	7
2. Принципи извршења кривичних санкција	10
3. Фактори преваспитавања осуђених лица.....	12
4. Појам, циљ и карактеристике третмана	12
5. Организација казнено поправних установа	17
5.1 Руковођење установама за извршење кривичних санкција	18
6. Облици третмана у пенитенцијарној установи	20
6.1 Рад као облик третмана	21
6.1.1 Васпитни значај рада.....	24
6.1.2 Организација рада у казнено-поправним установама.....	25
6.1.3 Функције рада као облика третмана	29
6.1.4 Рад осуђених лица у Републици Србији	30
6.2 Образовни третман.....	32
6.2.1 Улога пенитенцијарних радника у процесу ресоцијализације уз помоћ васпитања и образовања	36
6.3 Рекреативна терапија – слободно време осуђених лица	43
6.4 Колектив осуђених лица	47
6.4.1 Самоорганизовање осуђеничких колектива	48
6.4.2 Фактори ефикасности осуђеничког самоорганизовања	49
6.5 Форме и методе индивидуалног рада	50
6.5.1 Психотерапија.....	52
6.5.2 Мере награђивања и кажњавања осуђених лица.....	53
6.6 Групни рад и групна психотерапија.....	53
6.6.1 Врсте групног рада	56
6.7 Окупациона и радна терапија.....	58
7. Сарадња са спољним факторима	59

7.1 Сарадња са локалним друштвеним срединама	60
7.2 Сарадња са породицама и блиским сродницима осуђених лица	61
8. Принципи преваспитавања осуђених лица	62
9. Основни видови преваспитања	63
10. Социјална реинтеграција – Постепнални третман	64
10.1 Појам поспеналног третмана	65
10.2 Значај поспеналног третмана	67
10.3 Два облика поспеналне помоћи која се примењују према осуђеним лицима	69
10.4 Правно регулисање постпеналног третмана у међународним оквирима	73
10.4.1 Стандардна минимална правила УН о поступању с осуђеницима	73
10.4.2 Европска затворска правила	74
III Емпиријско истраживање	76
1. Предмет и циљ истраживања	76
2. Временски и просторни оквир у коме се истраживање спроводи и узорак истраживања	76
3. Хипотезе истраживања	77
4. Методологија рада	78
5. Резултати истраживања	79
IV ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	91
V Литература	94
Остала истраживачка грађа	100
Сажетак и кључне речи	102
Abstract	103
Библиографија студента	104
VI Прилог – Анкета	105

I УВОД

У свим друштвима постоје појединци или организоване групе који из најразноврснијих разлога крше друштвене норме којима се прописују правила понашања, и то раде на отворен или прикривен начин, што за собом свакако повлачи и различите видове кажњавања. То је неретко подразумевало и крајње ригорозне казне, укључујући и неку врсту одстрањивања и изолације из друштвене заједнице. Основни проблем код ових мера, што се временом потврдило и показало, јесте у томе што оне, по правилу, нису усмерене на рехабилитацију и ресоцијализацију осуђених лица, већ на њихово кажњавање. На основу тога како свако друштво реагује на таква понашања - казне, одређује се степен сигурности друштва од штетног или опасног понашања. Данас се спознало да се друштво ефикасније може заштитити од криминалитета, не применом застрашивања, физичког кажњавања или физичке и психичке тортуре, већ ресоцијализацијом учинилаца кривичних дела, и на тај начин казнено - поправне установе добијају једну другачију функцију у односу на ранији период - функцију преваспитавања, а самим тим и сврха казне добија једно другачије обележје. Она од застрашивања, одмазде, кажњавања постепено прераста у поправљање, превенцију и терапију која би се спроводила по испољеном делинквентном понашању, испитивањем узрока асоцијалног понашања, а након тога, у одређивању индивидуализованог третмана с циљем ресоцијализације делинквента. Полако, преовладава схватање по коме нема човека који је толико покварен да је изгубио све што га чини човеком. Осуђеници почињу да се сагледавају као непоновљиве јединствене индивидуе, на које треба деловати предузимањем активности у правцу развоја њихове личности у позитивном смислу, и прихватања друштвених норми, и то не због страха од казне, већ њиховим увиђањем исправности таквог понашања.

Појавом концепта ресоцијализације, поступање са осуђеним лицима се поставља на потпуно новим темељима, трансформишући се од психичке и физичке тортуре праћене разним видовима ограничења, са тенденцијом њиховог постепеног смањења, све до хуманог васпитно – корективног рада или терапијског третмана. Временом је друштво дошло до таквог степена друштвеног развоја, на коме су се средства физичког кажњавања

осуђеника и њихове психичке тортуре третирао као недовољно ефикасан облик заштите друштва од криминалитета у поређењу са ресоцијализацијом осуђеника. У ресоцијализацији се подразумева и учешће и рад стручњака различитих профила (психолога, социјалних радника, здравствених радника и др.), уз нужну синхронизацију њиховог деловања. Постало је јасно да није довољно осуђеника изоловати из средине у којој је живео на одређено време, сместити га у одређену установу и препустити га таквом животу до истека временског периода казне на коју је осуђен без вршења икаквог утицаја на њега. У том случају постоји опасност да ће тај исти осуђеник изаћи из затворске установе, најчешће као још већи противник друштва, те логично наставити са вршењем кривичних дела, можда још друштвено опаснијих (Радоман, М., 2003: 163).

Свако друштво за себе, односно свака држава понаособ, као најорганизованији облик друштвене заједнице, одређује свој однос према извршиоцима кривичних дела, њиховој одговорности, облицима и сврси реаговања. То се пре свега постиже на један прецизан и целовит начин преко одговарајућих правних прописа, а ту се пре свега мисли на кривичне законе и законе о извршењу кривичних санкција. Ови прописи првенствено зависе од карактера конкретног друштва, његове развијености и спремности да поштује резултате сазнања наука о криминалитету и њему блиским појавама. Велики значај у томе имају и међународна документа у овој области као што су Стандардна минимална правила за поступање са осуђеним лицима УН-а и Европска затворска правила.

Што се тиче актуелног стања у нашој земљи у овој области, она генерално гледано држи корак са сазнањима науке и прогресивним решењима у савременом свету, и због тога може се рећи да наш систем санкција и њихово извршење спада у ред квалитетнијих система у свету. У њему је заступљена модерна филозофија изрицања и примене санкција, у којој није циљ само спречавање и сузбијање криминалитета већ и она наглашава неопходност преваспитавања делинквената. Извршиоци кривичних дела се лишењем слободе издвајају у посебне принудне институције, где се контролише њихово понашање и на тај начин спречава да они и даље врше кривична дела и друштво се штити од њихове криминалне активности. Ова заштита има привремени карактер и она траје само док се осуђена лица налазе на издржавању казне. Зато се у савременој пенолошкој теорији и пракси инсистира на преваспитавању осуђених, односно на њиховом оспособљавању да

поштују друштвене норме и вредности, и да се оспособе за рад и друге позитивне процесе у животу друштва како би постали његови корисни и лојални чланови.

II ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУП

1. Социјализација, ресоцијализација и преваспитање

Појам социјализација настао је у наукама које се баве проучавањем општих питања везаних за човека и друштво – психологији, социологији, антропологији, педагогији. Социјализација се различито дефинише у овим наукама. У психологији, социјализација се разматра као процес формирања појединца, под утицајем социјалних фактора и дефинише се као „процес у току којег индивидуум – интеракцијом са својом социјалном средином – усваја знања, вештине, навике, ставове, вредносне и друге спознаје, које су јој потребне за успешно функционисање у средини у којој живи“, или као „процес којим човек развија функције неопходне за пасивно и активно учествовање у друштвеним односима“. У социологији, социјализација се дефинише као „процес којим новом члану друштва бивају пренесене вредности, норме, ставови, културне тековине и шире друштвено искуство претходних генерација неке друштвене групе или друштва у целини“, или као „сложен процес помоћу којег се врши прелаз из биолошке организације новорођенчета у психосоцијалну организацију, која се назива „ја“ и означава поред способности да се живи у заједници с другим и способност да се изрази сопствена индивидуалност“ (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 151-152).

Појам ресоцијализација користи се у социјалној психологији за означавање корекције или исправљања ефеката претходне социјализације, онога што је претходно погрешно или недовољно квалитетно урађено. Према томе, овај процес се не односи на све, већ само на оне појединце и групе који нису раније правилно социјализовани и који се налазе у специфичним животним ситуацијама и условима. У оквиру педологије, ресоцијализација значи враћање осуђеног лица у друштвену заједницу, оспособљеног да живи друштвено усклађеним животом и да успешно обавља друштвене делатности. У педолошкој литератури постоји подела ресоцијализације на два облика: ресоцијализација у ужем и ресоцијализација у ширем смислу. Ужи појам ресоцијализације обухвата

васпитање (уколико осуђено лице претходно није било социјализирано) и преваспитање (уколико је осуђено лице напустило „колосек“ већ постигнуте социјализације). Поједини аутори сматрају да је појам ресоцијализације много шири од појмова васпитања и преваспитања и да ресоцијализација, у суштини, значи враћање из асоцијалног и антисоцијалног начина живота у прихватљиве облике понашања и односа, заправо, поновно укључивање девијанте особе у друштвене процесе редовног живота и рада. У ширем смислу схваћена ресоцијализација обухвата и *социјалну адаптацију*, чији је крајњи циљ да осуђеник навикне да прихвата и поштује друштвена правила и да се не понаша криминално, али не због тога што сам увиђа да је његово понашање погрешно, већ због страха од последица примењене казне. Основни циљ социјалне адаптације је повратак осуђеног лица у заједницу, као поправљене, прилагођене и адаптиране личности. Према томе, социјално адаптиран је оно осуђено лице код кога је само поправљено понашање (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 152-153).

Према Владу Камбовском, специјална превенција и ресоцијализација је данас легитимна ствар у кривичном праву. Ова идеја не прожима само систем санкција, преко којих остварују своје циљеве, већ и његов укупни кривично-правни сигурносни систем. Његова заштитна функција одређује се да поред заштите појединца и друштва од криминала, обухвата и заштиту од рецидивизма (Камбовски, В., 2011: 98).

Ресоцијализација обухвата преваспитавање. Осуђено лице које је ресоцијализовано или преваспитано доживело је корениту промену своје личности, променило је своје понашање и поштује друштвене норме и правила понашања, не због страха од кажњавања, већ зато што мисли да је такво понашање једино исправно. Пут преваспитања је много тежи и сложенији од пута социјалне адаптације или поправљања. Идеја ресоцијализације или преваспитања, на супрот идеји поправљања, заснива се на поверењу у осуђено лице, који треба да се бори за укључивање у друштвени живот. На тај начин, долази се до трајнијих резултата, јер осуђено лице прихвата социјално прилагођено понашање из сопственог интереса. Када се ради о осуђеном лицу које је више девијантно, потпуно лишено моралних ставова, није могуће постићи одмах ресоцијализацију. Код оваквих осуђених лица потребно је, најпре, постићи социјалну адаптацију, или „поправљање“, а затим применити одређене облике третмана, прилагођене њиховој личности и покушати с

кореним променама, у циљу постизања ресоцијализације или преваспитања (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 154).

Ресоцијализација осуђених лица може да се дефинише као савремена теоретска мисао и практична акција, од које се очекује да измени квалитет личности и психосоцијална обележја осуђеног лица и врати га у друштвену заједницу с измењеним схватањима према разним утицајима, који воде у криминално и делинквентно понашање (Сулејманов, З., 1997: 52). То се постиже структурирањем личности кроз изградњу друштвено прихватљивог система вредности, позитивних ставова, навика и, с друге стране, корекцију друштвено негативних схватања, неповољних утицаја и свих оних фактора за које се може схватити да су на било који начин и у било којој мери допринели испољавању делинквентног понашања. У процесу ресоцијализације, према томе, могу бити укључена она лица која нису била раније социјализирана на адекватан начин, као и они делинквенти који су раније успешно прошли кроз процес социјализације, али су под дејством одређених неповољних фактора и околности накнадно скренули с пута правилне социјализације на пут друштвено неприхватљивог понашања, све до вршења кривичних дела. Смисао ресоцијализације јесте у учењу осуђеника да прихвати постојање различитих друштвених слојева са различитим схватањима, навикама, узорима понашања и нормама, постојање и функционисање човека као културног бића у складу са захтевима средине у којој живи уз нужна прилагођавања тој средини и уз одређени степен толеранције према другима. Код осуђеника треба створити свест о обавезама и очекивањима, као и адекватан однос према етичким проблемима који већини осуђеника недостаје. То се постиже на бази промене личних својстава личности, а потом и њихових социјалних обележја стицањем одређених квалификација, стручног и општег образовања и сл. (Милутиновић, М., 1988: 124). До успешне ресоцијализације доводи третман прилагођен појединим осуђеницима, с обзиром на својства њихове личности. Третман мора испуњавати одређене услове, да би остварио сврху кажњавања у смислу сталног усавршавања облика третмана, уз њихову индивидуализацију, развијање савремених метода рада и поступања са осуђеним лицима, стално унапређење услова живота у затворима и поштовање људских права осуђеника у њима. На корекционом систему је озбиљан задатак обезбеђења посматрања, кажњавања и вршења одређеног утицаја на она лица која су осуђена на кршење правних прописа. Спектар кршења права је широк те обухвата ситна дела мање друштвене опасности као

што су неки саобраћајни деликти, нека вербална кривична дела као што су увреде, па све до извршења тешких кривичних дела, убистава, киднаповања, силовања. Корекциони систем управо треба да обезбеди адекватан начин реаговања на сваки конкретан вид испољавања делинквентног понашања предвиђањем адекватне кривичне санкције с аспекта могућности остварења њене сврхе и постизања ресоцијализације као врховне идеје (DeLisi, M., Conis J.P., 2013: 48). Међутим третман осуђеника у практичној примени показује бројне недостатке о чему сведочи висока стопа пенолошког поврата као основна мера ефикасности третмана и саме казне затвора, а што некада доводи у питање и сам концепт ресоцијализације. Стопа рецидивизма затвореничке популације у Србији (мушкарци примљени на издржавање казне у 2008. години) била је око 54%. (Соколовић, С., 2011: 67). Може се рећи да је стопа рецидивиста знатно већа од оне у земљама западне Европе.

2. Принципи извршења кривичних санкција

Основни принципи односно начела на којима се код нас темељи извршење кривичних санкција су: принцип законитости, принцип хуманости и принцип индивидуализације.

Принцип законитости налаже органу који је надлежан за извршење кривичних санкција да може извршити само ону санкцију коју је суд изрекао у кривичном поступку и то по правилу, када је судска одлука постала правоснажна и када за њено извршење нема законских сметњи. Ово начело даље налаже да само извршење мора бити до краја усаглашено са законским решењима, односно конкретним правилима поступања које је законодавац прописао. Осим тога, сви правни акти са мањом правном снагом (кућни ред, упутства, инструкције и сл.) морају бити у складу и донети на основу закона као највишег правног акта. Законом о извршењу кривичних санкција Р. Србије прецизирана су и друга бројна правила извршења, посебно казне затвора. Имамо најпре у виду опредељење нашег законодавства за заједничко извршење институционалних санкција; затим, право и обавезу осуђених да раде; право на основно и средње образовање и друга права и

дужности осуђених лица. Од значаја је и прописивање разних погодности све до условног отпуста, чиме се снажно стимулише пожељно понашање и залагање осуђених у процесу преваспитања (Јашовић, Ж., 2000: 103).

Принцип хуманости представља основу за извршење циља и задатака преваспитања. Он има непроцењиву предност, као опште начело у извршењу кривичних санкција, за преваспитавање осуђених лица. Овај принцип извршења налаже да: „Свако мора поштовати достојанство осуђеног. Нико не сме угрозити телесно и душевно здравље осуђеног“ (Јашовић, Ж., 2000: 104). На тај начин наш се законодавац определио за хумано, човечно поступање према осуђеним лицима, уместо ретрибутивног и репресивног односа према њима. Тиме се не настоји да се умањи морална одговорност и осуда јавности за учињено дело, већ да се овим принципом добије поверење и спремност осуђеног да мења своја негативна морална схватања и вредносне оријентације.

Принцип индивидуализације представља водеће начело у савременој криминалној политици уопште. Пенолошка индивидуализација, не значи ништа друго већ да се у процесу извршења санкција доследно води рачуна о индивидуалитету сваког осуђеника. Овај принцип, наиме, налаже да се целокупно поступање са осуђеником (третман) мора прилагодити, подесити и одмерити према његовим, у ширем смислу схваћеним, личним особинама. Сходно томе, и у процесу васпитног рада са осуђеним лицима, избор облика, садржаја и метода рада мора одговарати личним својствима сваког осуђеника. Индивидуално прилажење је нужно и код примене погодности, награђивања, дисциплинског кажњавања, условног отпуста, предлога за помиловање и др. Једном речју, све што се према осуђенику и са осуђеником предузима у циљу његове ресоцијализације, треба да одговара и да је усклађено са биофизичким, психичким и криминолошко-социолошким особинама сваког појединца (Јашовић, Ж., 2000: 105).

3. Фактори преваспитавања осуђених лица

У погледу утврђивања фактора преваспитавања осуђених лица не постоји нека општа сагласност у погледу идентификовања и класификације таквих фактора. Изгледа, међутим, да је утврђивање и класификација ових фактора, коју је учинио проф. Огризовић (1956), уз извесне незнатне модификације прихватљива. Сагласно томе, битни и основни фактори у преваспитавању осуђених лица јесу:

- Организација казнено поправних установа
- Рад и његова организација
- Наставно-образовна активност
- Активности слободног времена (културно уметничке, спортске, техничке и др.)
- Колектив осуђеника и њихово самоорганизовање и
- Спољни утицаји (Јашовић, Ж., 2000: 144).

4. Појам, циљ и карактеристике третмана

Иако је употреба термина третман веома раширена у савременој криминолошкој и педолошкој литератури и терминологији, не постоји општа сагласност о значењу овог појма, а посебно о обиму садржаја који обухвата. Под њим се често подразумевају различити садржаји, зависно од тумачења појма третмана. Назив третман среће се, осим у педологији, још и у криминологији, психологији, психијатрији, социологији и другим научним дисциплинама, а потиче од француског глагола траитер који се може превести као поступање, опхођење. У том смислу третман у пенитенцијарном систему би генерално означио начин поступања према осуђеним лицима (Радоман, М., 2003: 123). Овај појам, међутим, можемо посматрати у његовом ужем и ширем значењу. Најуже одређење подразумевало би примену институционалних и ванституционалних мера преваспитања према делинквентима с циљем њихове социјалне адаптације и оспособљавања за нормалан живот на слободи, те се третман одређен на тај начин може означити као

„третман делинквената“. Појам третмана у ужем смислу односи се на примену метода, мера и поступака према осуђеним лицима у фази извршења кривичне санкције (Милутиновић, М., 1988: 98). С обзиром да је основни циљ казне ресоцијализација и преваспитање осуђеног лица, то и примена третмана схваћеног на овај начин треба да доведе до измене личности осуђених лица, односно до промена у њиховим схватањима, стилу живота и рада, и понашања у друштву. Основна карактеристика третмана у затворским условима је индивидуализација, тако да се сваки делинквент третира појединачно, при чему се узимају у обзир његова лична својства – биолошке, психолошке и психосоцијалне особине, као и криминогени фактори који су утицали на његово криминално понашање. Са индивидуализацијом је тесно повезана и поступност у третманском прилажењу осуђеном лицу (Милутиновић, М., 1985: 86). Поступност подразумева да се цео поступак третмана мора одвијати постепено, кроз више фаза, као и да је сам поступак веома сложен и дуготрајан. Појму третмана се често дају и знатно шира значења, укључујући у овај појам и поједине садржаје који се односе на одређене мере поступања према осуђеницима пре институционалног и ванинституционалног третмана уколико се и тим мерама такође остварују циљеви преваспитања и ресоцијализације осуђеника. Конкретно, третман у ширем смислу обухвата мере поступања према осуђеницима најпре у кривичном поступку, затим у периоду извршења кривичних санкција и, најзад, у постпеналном периоду. Схвата се као укупност поступања према осуђеним лицима од њиховог пријема у казнено-поправну установу, смештаја, радног ангажовања, исхране, остваривања и заштите њихових права итд. Сходно томе разликују се судски третман, третман осуђеника за време издржавања кривичне санкције и третман у постпеналном периоду, као три фазе третмана које се не смеју изоловано посматрати (Радоман, М., 2003: 127). У кривичном поступку судија је дужан да поступа у складу са циљевима кажњавања извршилаца кривичних дела, посебно када се ради о малолетним делинквентима у смислу давања централног места идеји ресоцијализације на релацији успостављања адекватне комуникације са окривљеним и придобијања његовог поверења, нарочито приликом изрицања кривичне санкције.

Ради испуњења тог циља, у многим кривичноправним системима постоји судија за извршење кривичних санкција са одређеним разликама у регулисању његове позиције на бази признавања ширих или ужих компетенција у односу на осуђеника и установу током

извршења кривичне санкције. Овлашћења надзорног судије у италијанском систему, француског „*juge de l' application de peines*”, специјалног судије за вршење надзора над извршењем пресуда према малолетним осуђеницима у немачком праву своде се на праћење осуђеника у току извршења кривичних санкција, доношење одређених одлука у складу са потребама третмана и успешне ресоцијализације и, евентуално, одлучивања о условном отпусту и надзору над условно отпуштеним осуђеницима (Roberta, Ch.N., 1974: 72).

Током судског поступка, судија је дужан да у свакој фази поступка води рачуна о циљевима кажњавања и примене кривичних санкција. Идеја ресоцијализације и преваспитавања мора бити јасно истакнута и судија мора да зна шта ће постићи применом одређене санкције према учиниоцу кривичног дела. Учесће судија у фази извршења кривичних санкција препоручено је и на VII конгресу ОУН-а као ефикасан метод успешније ресоцијализације осуђених лица. Смисао института јесте у упознавању судија са условима живота и целокупним стањем у затворима, те давању доприноса побољшању истих и хуманијем поступању са осуђеницима с циљем њиховог поправљања уместо пасивног држања и незаинтересованости након изрицања пресуде (Милутиновић, М., 1988: 101). Наш нови Закон о извршењу кривичних санкција је у том погледу усаглашен са европским стандардима, те је у трећем одељку регулисан нови институт – судија за извршење ради обезбеђења заштите и надзора над поштовањем права лица лишених слободе (Закон о извршењу кривичних санкција, Сл.гласник РС, бр. 55/2014).

Ипак, најзначајнија област примене преваспитног третмана јесте фаза извршења кривичних санкција из разлога што су у тој фази највеће могућности вршења утицаја на осуђено лице, његове навике, склоности, обрасце понашања. Третман у том периоду се назива третманом у правом смислу речи, а у пенолошкој литератури пенитенцијарним третманом. Третман, схваћен као систем мера и поступака усмерених на ресоцијализацију осуђених лица, подразумева примену метода објективног и субјективног карактера. Методе објективне природе често се у пенологији сматрају као пружање помоћи, а методе субјективне природе, као реинтеграција или рехабилитација осуђеног лица. Помоћ је први корак или почетна фаза, а рехабилитација је терапеутски процес, или основна фаза преваспитавања. Помоћ се испољава кроз два основна облика: први облик подразумева

примену одређених метода, мера и техника, да би се решила извесна питања која осуђено лице не може сам да реши, а од чијег решења зависи да ли ће поново вршити кривична дела. Ради се о мерама које имају за циљ да промене: материјални, социјални и друштвени статус осуђеног лица, на пример: обезбеђење запослења, пружање материјалне помоћи, помоћи у решавању породичних проблема и сл. Други облик подразумева усмеравање и упућивање осуђеног лица да сам решава своје тешкоће, на основу постојећих личних и објективних околности. Ове мере имају за циљ да подстакну осуђено лице да изгради сопствене одбрамбене механизме и на тај начин се одупре искушењима, да поново врши кривична дела. Овим обликом помоћи не решава се суштински проблем вршења кривичних дела, али се спречавају последице деловања криминогенних фактора. Поред помоћи, постоје и олакшице, које се дају осуђеним лицима приликом издржавања казне затвора. Значај давања олакшица осуђеним лицима је велики: олакшава се живот осуђеним лицима у затворској изолацији и ствара се погодна клима за успешно спровођење третмана. То значи да олакшице представљају део третмана у ширем смислу. За разлику од помоћи, рехабилитација или реинтеграција треба да делује на промену личности осуђених лица, њихових ставова, схватања, навика и склоности, повезаних с криминалним понашањем и на отклањање одбрамбених механизма код осуђеника који спречавају да се промени. Суштинска промена личности осуђеног лица може да се изврши једино применом низа мера педагошког, психолошког, медицинског карактера. Процес промене је дуг, резултати су непредвидљиви и зато је потребно детаљно познавање сваког поједино осуђеног лица и адекватно поступање с њим (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 164).

Третман осуђених лица у казнено-поправним установама, или у англосаксонској литератури најчешће коришћен термин "пенитенцијарни третман", може бити индивидуални и групни. "Индивидуални третман или индивидуални рад представља облик васпитно-корективног поступка у којем се као главни актери појављују осуђено лице и стручњак за реализацију третмана - специјални педагог, психолог, социјални радник итд" (Радоман, М., 2003: 133). Да би третман могао успешно да се спроведе, између осуђеног и васпитача мора најпре да се успостави однос обостраног поверења, а затим да се сагледавањем личности осуђеног, према њему примени онај третман који ће највише

одговарати његовим захтевима и потребама. С друге стране, групни третман "има за циљ да учини оце кривичних дела одвоји од криминалних група и усмери на групе које истичу позитивне вредности" (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 165). Групни третман је данас веома распрострањен и веома често се примењује у многим научним дисциплинама, а своју примену је нашао и у пенитенцијарној пракси, у отклањању криминалних облика понашања. Рад у групи омогућава осуђеном да се осети заштићеним и прихваћеним, да стекне поверење у себе и своје могућности, да научи да комуницира са другим људима и да их прихвата онакве какви јесу, да научи да испољава позитивна осећања, да постане толерантнији итд. Због свега овога групни третман, као метод рада са осуђеницима, у данашње време све више добија на значају у ресоцијализацији осуђених лица.

Првим успехом институционалног третмана схвата се прихватање одговорности од стране осуђеника за сопствено понашање уместо окривљивања других, увиђање потребе за изменом његове личности и проналажења других путева задовољења потреба. Посебно се наговештава повољна прогноза уколико сам осуђеник затражи помоћ од стручних лица у превазилажењу својих проблема. У том смислу, многи терапеути као императивни захтев и приоритетан услов ефикасне реализације третмана истичу иницирање заинтересованости осуђеног лица за терапеутски процес као средство за решење његових проблема. То се постиже стварањем приступачности третмана кроз његово поступно развијање и праћење тока и резултата сваке поједине фазе (Korn, R.R., McCorkle, L.W., 1959: 87).

Најзад, за целокупни успех третмана од великог је значаја његово настављање и по изласку осуђеног лица на слободу након издржане казне, тј. у постпеналном периоду када се осуђено лице среће са бројним тешкоћама, изазовима са становишта могућег поновног извршења кривичног дела. Дакле, путем третмана врши се утицај на осуђеника да измени своју личност и понашање применом метода објективног и субјективног карактера. Притом је акценат на укључивању осуђеника у друштвени живот чији је део био, а не на његовом искључењу из тог живота с тим што успех третмана зависи пре свега од индивидуализације извршења казне лишења слободе и адекватне обучености и

ангажованости пенитенцијарних радника (васпитача, стручних инструктора, здравствених радника, психолога, социјалних радника) (Атанацковић, Д., 1988: 97).

Хетерогеност осуђеничке популације у погледу нивоа образовања и културе, начина вредновања, ставова, интелигенције, навика, склоности, интереса и других личних својстава намеће потребу индивидуализације, као најбитније обележје третмана. Оно се огледа у диференцираном прилазу третману и прилагођавању терапеутских метода, техника и средстава психолошким и психосоцијалним обележјима појединих осуђеника. Тако, према криминалцима који су се формирали под утицајем других делинквената, треба применити преваспитну методу с циљем промене ставова, схватања и навика, док се према неким делинквентима са неуротичним, психопатским и сличним сметњама препоручују психоаналитичке терапије (Reckless, W., 1955: 124). Битна карактеристика третмана јесте и његова поступност и адекватна разрађеност по фазама, уз поштовање индивидуалних разлика између осуђеника у смислу избегавања стандардног прилажења које није у стању да пробуди интересовање осуђеника за укључивање у спровођење третмана.

5. Организација казнено поправних установа

Ако нема ваљане организације казнено-поправне установе у целини, неће бити ни успешног одвијања процеса преваспитавања осуђених лица. Због тога све васпитно-поправне установе треба да теже таквом типу организованости који ће у највећој мери омогућити успешно преваспитавање осуђених лица. Савремена унутрашња организација казнено-поправних установа заснива се, уз мања или већа одступања, на већем броју организационих делова. На челу тих организација налази се управник који има свог заменика.

У заводима могу постојати следеће службе:

1) служба за третман;

- 2) служба за обезбеђење;
- 3) служба за обуку и упошљавање;
- 4) служба за здравствену заштиту;
- 5) служба за опште послове.

За два или више завода могу се образовати заједничке службе (преузето са: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izvršenju_krivicnih_sankcija.html).

5.1 Руковођење установама за извршење кривичних санкција

Руководилац целокупног рада установе је управник, а њега поставља републичка влада. Он представља установу и лично је одговоран за правилно, законито и благовремено извршавање њених послова и задатака. Он је дужан да процес извршења кривичних санкција усклади са одговарајућим позитивним законским прописима, и да на основу њих развија одговарајуће организационе и друге облике рада са осуђеним лицима. Он има свог заменика који има извесне послове из своје надлежности које му поверава управник, и који га замењује у случају његове одсутности или спречености.

Служба за третман

Служба за третман процењује индивидуалне потребе, капацитете за промену и степен ризика осуђеног за понављање кривичног дела, утврђује и спроводи индивидуализовани програм поступања и примењује методе и поступке у циљу остваривања индивидуалне превенције.

Служба за третман утврђује програм поступања према осуђеном, усклађује рад осталих служби и других учесника у спровођењу програма (преузето са: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izvršenju_krivicnih_sankcija.html).

Служба за обезбеђење

Служба обезбеђења у установама за извршење кривичних санкција врши стража као извршни орган управника установе. Вршењем стражарске службе руководи заповедник страже, који је, по правилу, помоћник управника за обезбеђење. Припадници страже су наоружана и једнообразно униформисана лица, која поседују и службену легитимацију. Ова лица врше службу обезбеђења, по правилу, у униформи, а само изузетно и по наређењу управника могу вршити дужност и у цивилном оделу.

Припадници службе обезбеђења се распоређују у следећа звања: приправник за стражара, стражар, старији стражар, надзорник страже и заповедник страже. Служба обезбеђења врши нарочито следеће послове: обезбеђује установу, односно просторију и радилишта у којима осуђена лица бораве и раде, стара се о одржавању унутрашњег реда и дисциплине у установи, врши спровођење осуђених лица и друге послове одређене законом или другим прописима (Јашовић, Ж., 2000: 147).

Служба за обуку и упошљавање

Ова служба се другачије назива и привредно-инструкторска служба и она је посебно организована служба у оквиру установе за извршење кривичних санкција. Њен задатак је да се стара о организацији и пословању привредних погона и јединица, и организацији рада осуђених лица ван привредне јединице. Такође организује и стручну обуку осуђених лица на радним местима у привредној јединици и на раду ван привредне јединице. Њу чине и инструктори производње а они се јављају и као наставници практичне наставе.

Производи и услуге настали таком рада осуђених лица могу да се користе за потребе Управе за извршење кривичних санкција, за потребе самог завода у коме су настали, или за потребе других завода. Заводи могу да продају ове производе и услуге на тржишту, при чему приходи од њих иду за плаћање трошкова насталих током рада осуђених, накнаду за њихов рад и њихово награђивање, технолошко унапређивање рада и услова живота осуђених као и за њихово образовање.

Служба за здравствену заштиту

Здравствена служба у оквиру казнено-поправне установе врши послове организовања и предузимања хигијенских и здравствених мера према осуђеним лицима и врши послове њихове здравствене заштите. У том циљу, у оквиру појединих већих установа, постоји болница која мора имати и своју амбуланту, тако да се у оквиру здравствене службе обављају амбулантни и болнички послови. Радом ове службе руководи лекар, а у служби раде поред лекара различитих специјализација и други здравствени радници, као што су: апотекари, медицински техничари и сл. У недостатку таквих стручњака, у појединим казнено-поправним установама на неким од ових послова раде и осуђена лица. Када је реч о установама специјализованим за извршење кривичних санкција према женама, у оквиру здравствене службе се, по потреби, формирају породилишта, дечије јаслице и др. (Јашовић, Ж., 2000: 155).

Служба за опште послове

Служба за опште послове обавља правне, административне, рачуноводствене, финансијске, евиденцијске и друге послове од општег значаја за завод и пружа правну помоћ осуђеним и притвореним лицима (преузето са:

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izvršenju_krivicnih_sankcija.html).

6. Облици третмана у пенитенцијарној установи

У пенолошкој литератури, постоји већи број класификација облика третмана. Који облик третмана треба применити, зависи од структуре осуђених лица и типа завода у коме се извршава кривична санкција институционалног карактера. Облици третмана, у најужој вези с процесом преваспитавања осуђених лица, су:

1. рад осуђених лица
2. образовање и социјално-етичко васпитање осуђених лица,
3. културно-уметнички рад и рекреативна терапија,
4. осуђеничко самоорганизовање,

5. форме и методе индивидуалног рада (психотерапија, награђивање и кажњавање),
6. групни рад и групна психотерапија
7. окупациона терапија
8. поспенална помоћ

Поред ове, постоје и друге, мање или више сличне типологије, па се у неким од њих као преваспитни третмани наводе индивидуални третман, групни третман, образовни третман, окупациона и радна терапија, самоиницијативни облик и третман стимулације. Неке као посебан облик третмана предвиђају и приближавање осуђеника условима живота на слободи, док друге уопште не говоре о облицима третмана наводећи методе институционалне ресоцијализације осуђених лица (Константиновић Вилић С., Костић М., 2011: 166).

6.1 Рад као облик третмана

Као пенолошка мера, рад је увек, кроз историју, био пратећа функција санкције, а неретко и сама санкција. Рад је дуго у казним системима био казна (робија) а не третман (Бошковић, М., Радоман, М., 2002: 136). Рад је прошао кроз неколико фаза када се узме у обзир циљ кажњавања. Када је циљ казне у почетку био да изазове патњу и испаштање код човека, рад је био сурово средство и метод изабљивања човека у функцији репресије и принуде. Рад задржава такву функцију све до краја XVIII века. У другој фази до почетка XX века, казна задржава исту функцију, али рад без накнаде постаје допунско средство казне. После тога, почетком XX века рад добија сасвим другачију улогу, он престаје бити средство принуде и казне, и постаје метод третмана у функцији преваспитања осуђеника. На тај начин данашњи рад осуђених лица приликом издржавања казне затвора могуће је гледати само у контексту и са циљем ресоцијализације осуђеника.

Рад човека је принуда (унутрашња и спољна) условљена потребама. То је слобода и самореализација. Он је човеково родно обележје, али може бити и "средство отуђења" па и

у многим варијантама и експлоатације са штетним последицама за човека, пре свега деградација личности до психијатријских обољења. Како стара пословица гласи: „Рад је човека створио али га је рад и уништио“. Рад је акција, а то је људска акција тек када изражава тежње личности. Нема рада (акције) без дисциплине, која може бити наметнута (*homo faber*) и добровољна (понеки уметник, али и *homo faber*, *homo rusticus*, *homo (sub)urbicus* само у слободном времену) (Arendt, H., 1958: 112).

Рад ствара и задовољава потребе. Потребе условљавају потрошњу, потрошња потребе, а обе производњу. Настаје зачарани круг у коме човек ради превише и зарад престижне потрошње. Таква потрошња, иако се законски скраћује радни дан, због друштвеног статуса, али и преживљавања, имплицира "рад на црно", "сваштарење" у слободном времену. Настаје тоталитаризам "тоталних потреба", иако скраћење радног дана претпоставља слободу. Ипак је несклад на релацији: куповна моћ - потреба условљен друштвеним обрасцима, културним и историјским контекстом. Човек и самим тим рад човека је углавном потчињен утилитаризму и принудним нормама. Он "ствара користи" које се могу изразити овде, сада и у "кешу". Клизави терени радног свакодневља носе могућу корист и вероватну добит (Bergson, A., 1954: 89).

Према Европским затворским правилима, рад у затвору сматра се позитивним аспектом затворског режима, па се с тога не сме користити као казна. Затворске власти треба да обезбеде довољно корисног посла за затворенике, што би требало да одржи или повећа способност затвореника да зарађују за живот након одслужења затворске казне. У погледу рада, не сме бити родне дискриминације. Рад, који подразумева стручно оспособљавање, обезбеђује се затвореницима који од тога могу имати користи, при чему они, у границама могућности, могу да бирају врсту посла. Организација рада треба да буде што сличнија раду у заједници како би се осуђеници припремили за услове нормалног рада на слободи. Интерес затвореника не сме да буде подређен циљу финансијске зараде. Посао обезбеђује затворска управа у сарадњи са предузетницима, при чему осуђеници морају добити адекватну надокнаду за рад. Један део зараде могу утрошити за сопствену употребу, или да је намене својој породици. Затвореници се могу подстицати да штеде део зараде, који ће им се предати након пуштања на слободу. Морају имати одговарајућу како здравствену, тако и заштиту на раду, као и обештећење у случају

повреде на раду, или професионалног обољења. Максимални број радних сати утврђује се у складу са локалним правилима којима се регулише запослење слободних радника. Затвореници морају имати барем један слободан дан за одмор, као и довољно времена за образовање и остале активности. Уколико су укључени у радни процес, требало би да буду обухваћени националним системом социјалног осигурања.

Према Закону о извршењу кривичних санкција, радно способни осуђеник има и право и обавезу да ради, при чему је сврха његовог рада да стекне, одржи и повећа своје радне способности, навике и стручно знање (чл. 86). Рад мора бити сврсисходан и непонижавајући а постизање економске користи од рада не сме штетити остварењу сврхе тог рада (чл. 87.) Врста посла одређује се према психичким и физичким способностима, према различитим жељама и према могућностима завода. Лице лишено слободе може бити упошљено у заводу или ван њега. Радно време може трајати до 40 часова недељно, и дуже под условима који су одређени законом. Осуђени који похађа наставу општег или стручног образовања ради краће радно време и изван њега може да се упусти највише два часа дневно на одржавању хигијене. Такође, има право на накнаду за рад која се исплаћује једном месечно, при чему надокнада износи најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим да се за рад дужи од пуног радног времена увећава за 50%. Управник може новчано наградити осуђеника за успехе у раду, али им се рад не урачунава у радни стаж. Осуђени може располагати са 70% награде и накнаде за рад, а остатак се оставља на штедњу са које му се може одобрити трошење средстава ако је новац неопходан њему или његовој породици. Заштиту на раду користе сходно општим прописима. Завод подмирује најнужније потребе осуђеника који је неспособан за рад, а нема сопствених средстава. Особе лишене слободе имају право на недељни и годишњи одмор, при чему се накнада за рад прима као да ради. Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства. Ближе одредбе о раду осуђеника и његовим правима уређују се правилником који доноси министар надлежан за правосуђе.

Према Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, рад је саставни део третмана, а сврха његова је да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, навике и стручно знање, при чему се оспособљавање и стручно

усавршавање обавља кроз теоријску припрему и практичну обуку према могућностима завода (члан 45. и 46.).

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица чланом 141. радно време осуђеног на казну малолетничког затвора одређује тако, да му се омогућава школовање и стручно оспособљавање, као и да има довољно времена за телесно васпитање, културно-уметничку активност, вршење верских обреда и разоноду.

6.1.1 Васпитни значај рада

Васпитни карактер рада огледа се пре свега у следећем:

1. све карактерне особине могу се употребом и вежбањем, речју, радом мењати и развијати;
2. рад је извор самопрекора и енергичности;
3. рад је извор уредности и самодисциплине;
4. рад је извор позитивности и конструктивности;
5. рад је извор критичности;
6. рад повећава личну моћ и остваривање личности;
7. рад побољшава опште психофизичке способности (Недељковић, Д., 1971: 74).

Да би рад осуђених лица имао васпитну и корективну вредност, неопходно је да испуњава неколико критеријума, који су садржани у међународним актима као што су Европска затворска правила или Скуп минималних правила о поступању са затвореницима. Акт УН о минималним правилима осуђеника указује на неколико основних принципа радног ангажовања осуђених.

1. Прво начело се односи на интегрисаност осуђеничког рада у привредну активност државе, чиме се у моралном и социјалном смислу осуђенички рад изједначава са радом човека на слободи, као његова природна и социјална потреба.

2. Друго начело, начело обавезности уводи радно ангажовање као право осуђеника, које му се не може одузети, и обавезу која му се може наметнути. Ово начело полази од претпоставке да је рад човека потреба, која се не може одузети ни казном лишења слободе. Према томе, рад у току издржавања казне лишења слободе представља метод којим се осуђеник преваспитава и упућује на навике које га на слободи чине способним за обезбеђење егзистенције, а не на друштвени паразитизам.

3. Треће начело се односи на радно ангажовање као професионалну оријентацију осуђеника, што представља значајан фактор стручног оспособљавања и развијања радних навика у функцији социјалне реадапације.

4. Четврто начело подразумева стварање једнаких услова рада осуђеника с условима истих струка и привредних услова на слободи. Ово начело обухвата како услове рада, тако и заштиту на раду, као и коришћење материјално-техничких предуслова рада у производним и другим радним организацијама које функционишу у казнено-поправним установама.

5. Пето начело се односи на принцип награђивања односно став да осуђенику за рад припада правична награда и накнада, чиме се раду даје смисао рада човека на слободи, односно за одговарајући рад и одговарајућа накнада (Радоман, М., 2009: 121).

Рад има значајну улогу у функцији преваспитавања и ресоцијализације, а та улога се највише односи на стварање радних навика, стицање нових способности и искустава, као и оспособљавање да се након изласка из затвора живи на законит начин.

6.1.2 Организација рада у казнено-поправним установама

Европска затворска правила у члану 71. предвиђају да се осуђенички рад „треба да сагледа као позитиван елемент у третману, обуци и институционалном управљању“. Од

осуђеног лица се може захтевати да ради, у складу с његовим физичким и менталним могућностима, које је претходно утврдио лекар. Довољан сврсисходан рад, прикладно организоване активности, мора се обезбедити осуђеним лицима на издржавању казне затвора за време уобичајеног радног времена за ту државу. Рад треба да буде такав да сачува или повећа осуђеникове способности да часно заради за живот након отпуштања из пенитенцијарне установе. Потребно је обезбедити стручно или професионално оспособљавање затвореницима који то могу искористити, поготово, младим осуђеним лицима. Затвореницима мора бити омогућено да изнесу своје мишљење о послу који желе да обављају док су у казненој установи.

Организација и методи рада у пеналним установама, требају бити што сличнији организацијама и методама који важе на слободи за сличан рад, како би се осуђеници припремили за уобичајене услове рада на слободи. Морају се пратити савремени радни стандарди и технике. Финансијски интерес и добит од осуђеничког рада не сме бити примаран, али добит, свакако, доноси побољшања у подизању и унапређењу квалитета и важности третмана и тренинга. Посао за осуђена лица обезбеђује затворска управа, било у властитим радионицама, фармама или објектима, или у сарадњи са приватним предузетницима. Такође, треба донети одлуку о накнади штете затвореницима за повреде на раду и за професионална обољења, под истим условима који по закону важе за слободне раднике (Европска затворска правила, 1987. године).

Проблем организације рада у казнено-поправним установама решава се на различите начине у појединим земљама. Начин решења овог питања зависи од друштвено-политичког уређења, нивоа привредне развијености и других економских услова рада у једној земљи, као и владајућег схватања о циљу казне. Тако се организацији рада приступало на различите начине у различитим фазама историјског развоја друштва.

Начелно, могу се издвојити два система организовања осуђеничког рада. Први јесте систем приватног интереса где спадају:

- систем закупа,
- систем уговора и

- систем рада по јединици производа.

Други је систем државног интереса, који карактерише одсуство приватног интереса, а где се убрајају:

- рад за рачун државе,
- рад за потребе државе,
- јавни радови и
- рад у предузећима на слободи (Elliot, M., 1962: 214).

Систем закупа подразумева уступање осуђеника приватном послодавцу ради обављања одређеног рада, који за узврат плаћа одређену суму новца на име закупнине држави. То је погодан систем и за државу, која убира закупнину без икаквих трошкова, и за приватне послодавце који на име закупнине плаћају знатно мањи износ него што би иначе плаћали за ангажовање радне снаге. Као недостатак овог система, наводи се запостављање третмана и односа према осуђеницима, тј. организовање рада у виду експлоатације затвореника уместо средства за њихово стручно оспособљавање и њихову обуку, услед чега постоји тенденција напуштања овог система, тј. његово задржавање само у односу на неке категорије осуђеника.

Систем уговора састоји се у организовању рада осуђеника под надзором и за рачун приватног послодавца који сам обезбеђује средства и сировине за производњу. Послодавцу се могу ставити на располагање само одређени број осуђеника или сви осуђеници. У првом случају постоји могућност организовања рада у складу са интересовањима и склоностима осуђеника, те самим тим потпунијих ефеката ресоцијализације. Иако је овај систем нешто повољнији за осуђенике у поређењу са претходним, због ограниченог остварења ресоцијализације, може се срести само у неким модификованим облицима у неким земљама.

Систем рада по јединици производа подразумева организацију производње од стране управе казнено-поправне установе, а у складу са поруцбином приватног послодавца у погледу одређене врсте и количине производа за шта сам послодавац

обезбеђује сировину. Предности овог система огледају се у мањем степену експлоатације осуђеника, већим могућностима њиховог обучавања, стицања одређених знања и вештина. Ипак, могућности постизања преваспитања и ресоцијализације су ограничене. Међутим, и код овог система може доћи до експлоатације осуђеника у ситуацији када држава настоји да надокнади губитак добити услед смањења поруџбина, а такође услед недостатка поруџбина, осуђеници могу остати и без посла.

Систем рада за рачун државе састоји се у организовању рада и производње у казнено-поправној установи од стране државе и данас је преовлађујући у свету. С обзиром да држава сама продаје своје производе, постоји ризик у виду немогућности или тешкоћа у продаји готових производа. Из тог разлога производња се некада оријентише на једноставније производе који не захтевају стручну радну снагу и додатне факторе који би поскупели производњу.

Систем рада за потребе државе је сличан претходном систему са разликом у погледу производа на које се оријентише производња, а то су она добра за којима постоји потреба у јавној служби. Систем је повољан за државу с обзиром да се избегава ризик немогућности продаје производа услед непостојања или слабе тражње за њима, јер се производе управо они производи који ће се без тешкоћа продати. То је повољно и за затворенике, који имају могућност избора посла у складу са њиховим склоностима и жељама.

Систем јавних радова подразумева обављање јавних радова (нпр. изградња мостова, путева, брана) од стране осуђеника под надзором казнено-поправне установе. Основни недостатак овог система огледа се у слабој преваспитној функцији оваквог рада, с обзиром да се ради о пословима без корисних ефеката за осуђенике у смислу непружања додатних вештина и знања. Позитивна страна, пак, јесте околност да се рад обавља на отвореном простору, чистом ваздуху, као и да се ради о пословима од општег значаја.

Рад у предузећима на слободи постоји када осуђеници обављају рад у неком предузећу у месту казнено-поправне установе, углавном пред крај издржавања казне, с циљем њиховог припремања за живот на слободи. Осуђеници обављају исте врсте послова

и под истим условима као и радници на слободи (Милутиновић, М., 1988: 77; Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 173).

6.1.3 Функције рада као облика третмана

Разликују се две основне функције рада – васпитна и радно оспособљавајућа. Прва се огледа у стварању радних навика у процесу радног ангажовања осуђеника које ће он усвојити као трајно обележје и примењивати и по изласку из установе. Такав рад треба предупредити штетне последице које настају у случају баспосличења и досаде, употпунити време осуђеника корисним садржајима који ће условити његову моралну регенерацију, промену схватања, утицати на правилан будући развој и генерално, промену целог живота осуђеника. Полази се од чињенице да је такав педагошки ефекат рада знатно кориснији од изучавања било каквог заната (Johnson, E., 1978: 104). У плодној раду лежи висока етичка вредност, он представља изразиту и снажну противтежу различитим криминалним склоностима и психичким напетостима. Радом се развија свесна дисциплина, кооперација, осећај за колектив, пријатељство, правилан однос према имовини, материјалу и средствима рада (Огризовић, М., 1956: 85).

Друга функција рада, која посебно добија на значају када се ради о млађим осуђеницима, с обзиром да формирање њиховог позива може бити трајна прекретница у њиховом понашању, огледа се у професионалном оспособљавању. Рад треба да оспособи осуђенике за конструктивно вођење живота по изласку из установе, за понашање и задовољавање потреба у оквиру друштвено прихватљивог понашања. Облици професионалног оспособљавања могу бити различити - занатски, пољопривредни, индустријски, интелектуални и други (Милутиновић, М., 1988: 99).

У нашем пенитенцијарном систему поклања се велика пажња функцији радне терапије у рехабилитацији осуђених лица. Осуђеници раде у просторијама посебно одељења, са средствима и предметима који нису подобни за наношење повреда, нарушавање здравља или припремање бекства (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2013: 122).

6.1.4 Рад осуђених лица у Републици Србији

Позитивно законодавство Републике Србије питање рада осуђених лица, током издржавања казне затвора, регулише одредбама Закона о извршењу кривичних санкција ("Службени гласник РС", број 85/2005, 72/2009 и 31/2011), али и законима из области рада.

Закон прописује да осуђена лица имају право да раде, и да им припадају права на основу рада. Такође, одредбама овог закона, рад осуђеника је дефинисан као саставни део програма поступања, с циљем стицања, одржавања и повећања радних способности, радних навика и стручних знања осуђеника. За време извршења програма поступања, осуђена лица су у обавези да испуњавају радне задатке и обавезе (члан 86). Рад осуђених лица мора бити сврсисходан и не сме бити понижавајући у ниједном сегменту. Постизање остварења економске користи, не сме штетити испуњењу сврхе издржавања казне затвора и програма поступања, тј. оспособљавање за живот на слободи и ресоцијализацију осуђеника (члан 87). Затвореницима се врста посла, који ће да обављају у пенитенцијарној установи, одређује у складу са психичким и физичким способностима, стручним квалификацијама и израженим жељама осуђеног, као и према могућностима казнено-поправне установе.

Стручни тим пенитенцијарне установе задужен је за евалуацију психо-физичких способности осуђених лица (члан 88). После измена и допуна Закона о извршењу кривичних санкција 2011. године, постоји могућност радног ангажовања осуђеника, како у установи, тако и ван установе. Уређење, организација и начин рада затвореника у казнено-поправним заводима, треба да су што сличнији условима, начину и уређењу рада изван завода. Конотација да, пенитенцијарној установи припада накнада за рад осуђених лица изван установе, има један савремен позитивно - правни призив, и тенденцију за ангажовањем рада осуђеника под уговором (члан 89).

Директор Управе за извршење кривичних санкција, може, на молбу осуђеног лица, које је први пут осуђено на казну затвора до шест месеци, одобрити да за време издржавања казне затвора, осуђено лице обавља послове на радном месту на коме је било запослено у време пријема налога за издржавање казне, ако за то постоје оправдани

разлози. Један од услова је, да кривично дело, за које је осуђеник осуђен, није у вези са пословима које ће наставити да обавља (члан 90).

Радно време затвореника може трајати до 40 часова недељно, а може трајати и дуже, прама правилима одређеним законом. Исто тако, осуђена лица имају право да се образују за време издржавања кривичне санкције, и тада раде сразмерно краће радно време. На пословима одржавања чистоће и другим пословима, неопходним за функционисање пенитенцијарне установе, осуђено лице може бити ангажовано још само два сата, преко пуног радног времена (члан 91).

Рад осуђених лица се не урачунава у радни стаж, што сматрамо једним пропустом да осуђена лица остваре пун капацитет својих права из радног ангажовања током издржавања казне затвора (члан 92). Осуђено лице има право на накнаду за рад, која се исплаћује једном у месец дана, а која износи најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим што се рад дужи од пуног радног времена, увећава за 50%. Директор Управе за извршење кривичних санкција одређује висину накнада и награда за рад, док управник пенитенцијарне установе одређује које осуђенике ће наградити за успехе на раду (члан 94).

Осуђено лице располаже са 70% своје накнаде за рад, док се остатак оставља на штедњу, која се по одобрењу управника установе за издржавање кривичних санкција, може користити за потребе осуђеника или његове породице (члан 95). Такође, затвореницима припада право на годишњи, дневни и недељни одмор, у складу са општим прописима. За време годишњег одмора осуђеник прима накнаду за рад као да ради (члан 97). Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства, сходно општим прописима. Члан 100 прописује да ближи пропис о раду осуђених лица и њиховим правима на основу рада, доноси министар задужен за послове правосуђа (Закон о извршењу кривичних санкција "Службени гласник РС", број 85/2005, 72/2009 и 31/2011).

6.2 Образовни третман

Образовање и васпитање осуђених лица без обзира на начин дефинисања сврхе казне затвора, с обзиром да се исти све више доживљава као одмазда и само се поставља питање нивоа депривације и квалитета времена, које осуђена лица требају да проведу у њему, образовање увек остаје значајна компонента третмана, односно корисног провођења времена у затвору. То важи и за оне случајеве где нема потребе за ресоцијализацијом, како се она уобичајено схвата у пенолошком смислу, а где образовање такође врши значајну функцију, између осталог, и кроз стварање основа за отклањање образаца криминализације (Кнежић, Б., 2001: 67).

Значај образовања, као облика третмана, произилази из резултата истраживања која су потврдила постојање узрочно-последичне везе између ниског нивоа образовања, с једне стране, и криминалитета и делинквентног понашања, с друге стране. Конкретно, идентификован је просечно нижи образовни ниво осуђеничке популације, те нужна потреба његовог подизања. Ниско образовање јесте погодна основа која у садејству са другим криминогеним факторима, може довести до вршења кривичних дела, што му даје значајну улогу у генези настанка криминалитета (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 114).

Организовање образовног третмана може се спровести по два могућа модела. Један подразумева извођење наставе, предавања и других форми образовања у оквиру саме установе у којој се извршава кривична санкција. По другом моделу третман би се спроводио у посебним одељењима редовних школских установа. У оба случаја настава се мора саобразити важећим програмима за образовање, односно образовање затвореника мора да буде интегрисано у образовни систем државе, како би се осуђеници по изласку на слободу без тешкоћа укључили у образовни процес ради наставка образовања. Тај веома важан облик њихове рехабилитације мора бити усклађен са системом јавне наставе (Радоман, М., 2003: 176).

Током стицања образовања, осуђеници стичу знања која их оспособљавају за разумевање прилика у којима се налазе, разних животних ситуација и тешкоћа, спољних агенаса и конфликта који на њих криминогено делују и за изналажење путева друштвено

усклађеног понашања. Стеченим сазнањима треба да се измени психичка структура личности осуђеног лица, јер се кроз њу изграђују емоционални и афективни живот човека, развијају способности пажње, посматрања, расуђивања, закључивања, генерализације, критичког размишљања и сл. То се односи како на малолетне делинквенте, код којих је значај овог третмана посебно наглашен, тако и на пунолетне осуђенике (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 133). Основни циљеви су подстицање самоактуелизације и самореализације, развијање економских способности, побољшање социјалних односа и развијање грађанске одговорности (Ryan, T.A., 1997: 54).

Бројна истраживања утврђивала су везу између овог вида третмана и каснијег понашања осуђеног лица, као и разлику између постигнутог успеха у преваспитању осуђеника укључених у процес спровођења образовања и оних ван тог процеса. Резултати су показали да се образовним процесом постиже неколико циљева, који у укупном дејству могу имати утицај на умањење стопе рецидивизма. Код затвореника обухваћених образовним процесом примећено је ређе кршење правила кућног реда установе, као и већа склоност ка коришћењу медицинских третмана (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 137).

Спровођење образовања, међутим, у пракси може наићи на бројне тешкоће које у мањој или већој мери могу умањити његове корисне ефекте. Осуђеничка популација често показује резистентност према образовању и школовању, ниску мотивацију за усвајање нових знања и вештина, све до јаког отпора према укључивању у било какав образовни процес. То је најчешћа појава код психопатолошки структурираних личности, као и оних осуђеника из састава групације неформалног осуђеничког система, чији је основни правац деловања усмерен на супротстављање сваком облику третмана и пружање активног и пасивног отпора у спровођењу истог. Често се као проблем јављају и тешкоће на путу сазнања потреба и жеља осуђеника. Овакав приступ некада не може пружити сазнања о томе да ли су осуђеници свесни својих потреба, да ли понуђени програми одговарају будућим полазницима, колико су задовољни постојећом организацијом, да ли су обухваћена сва подручја њиховог интересовања итд. (Johnson, E., 1978: 81; Савићевић, Д., 1989: 46).

Процеси васпитања и образовања чине нераскидиво јединство услед чега их је немогуће одвојено посматрати и изучавати. Савремена пракса и наука сматрају да је педагошки битно да се у осуђенику социјално-етичким васпитањем развију оне снаге које имају вредности и да у том погледу долазе у обзир сви методи, који воде том циљу. Процесом васпитања, односно преваспитања уместо девијантних ставова и вредновања према одређеним животним вредностима усађује се позитиван начин гледања на свет, појединац прихвата општеприхваћене норме понашања, своје место у друштву као и коректан однос према другима. Васпитање је интеракциони процес који треба да постане основа за касније вођење друштвено корисног живота на слободи.

Иако васпитни процеси показују извесне специфичности када се ради о осуђеницима, васпитне методе су у основи исте оним методама које се примењују према осталој популацији. Ипак, потребно је узети у обзир специфичности амбијента у којем се осуђеници налазе у смислу могућих фрустрација код осуђеника као реакције на низ лишавања која затворски живот са собом повлачи, као и губитка осећања њихове друштвене вредности. Тиме пружање педагошке помоћи осуђеницима у схватању свог статуса и животне ситуације у којој се тренутно налазе добија на великом значају (Милутиновић, М., 1988: 32).

У нашим казнено-поправним заводима организују се разни облици преваспитнообразовног рада са осуђеницима, па тако при свим већим заводима постоје школе у којима осуђеници стичу основно образовање и стручно оспособљавање за одређену професију. Нарочито се овај облик третмана потенцира у установама за малолетне делинквенте. Осуђеницима који су студенти дозвољава се да напуштају завод ради одласка на испите.

"У КПЗ-у Забела у Пожаревцу, од новембра 2011. године, IAN-Међународна мрежа помоћи (International Aid Network) почела је да спроводи курсеве рачунара за групу затвореница. Циљ овог програма је да се кроз овај облик едукације осуђенице што боље припреме за излазак на слободу и укључивање у нормалан друштвени живот и рад на слободи" (преузето са: <http://www.ian.org.rs/dogadjaji/zatvorpozarevac.htm>).

Неспорна је чињеница да недостатак образовања често представља доминантан криминогени фактор, па стога постоји још већа потреба да се процес образовања одвија и за време издржавања казне затвора. Предности образовног третмана су многобројне, почевши од чињенице да се осуђеници приликом издржавања казне затвора углавном осећају одбаченим, изгубљеним и бескорисним, па сам процес образовања помаже неутрализацији тих осећања, па до чињенице да осуђена лица након извршења казне затвора и повратка у нормалну средину могу да се осећају као особе које имају могућност да се баве неким редовним занимањем (Драгојловић, и сар., 2013: 276).

У Европским затворским правилима наглашено је да свака установа за извршење казне затвора треба да организује исцрпан програм образовања како би се пружила могућност свим осуђеницима да задовоље бар неке своје индивидуалне образовне тежње и потребе.

Образовање и његова примена у заводским условима има вишеструке циљеве. Његов основни циљ састоји се у подизању знања, корекцијом њиховог понашања, стварањем бољих предуслова запошљавања, а све као одраз хуманизације извршења затворске казне.

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије даје могућност да се образовне активности изводе и за време које осуђени проведе у затвору. Члан 110 Закона о извршењу кривичних санкција Републике Србије прописује да осуђена лица имају право на основно и средње образовање, без обзира на њихов узраст, које се сходно општим прописима организује у заводу.

У пенитенцијарним системима, углавном у већим казнено-поправним заводима, постоје школе у којима осуђеници стичу основно образовање и професионално оспособљавање за одређену врсту занимања.

Међутим, и поред ових могућности које се пружају у контексту образовања, у задње време бележи се тренд опадања мотивације осуђеника за школовање. Ово свакако представља озбиљан проблем, јер је образовање неизоставан услов сваког успешног третмана и ресоцијализације. У прилог томе говори и чињеница да осуђени који учествују у програмима образовања у затвору постају способнији да нађу посао, мање су опасни по

друге осуђене, особље и посетиоце, а смањује се и рецидивизам за око 20% у односу на осуђене који нису учествовали у неком од образовних програма (Жунић-Павловић, В., 2004: 125).

Нису све категорије осуђених лица подједнако способне и мотивисане за школовање, што је, наравно, и разумљиво, јер се у заводима налазе различите категорије лица са другачијим психофизичким особинама. Већина проблема се може решити мотивацијом осуђеника да се подвргну образовном третману, где велику улогу играју васпитачи и наставници, који на основу својих педагошких метода умногоме могу допринети да се осуђеници укључе у образовне процесе. У том правцу се истиче да се морају наћи нови облици, видови наставних и ваннаставних активности, који ће бити другачији од оних у којима су осуђеници својевремено показали неуспех (Атанацковић, Д., 1988: 221).

Осуђеници се у затворској средини углавном осећају одбаченим, безвредним и изгубљеним, те нису одмах спремни да се подвргну било ком третману, па тако ни радном ни образовном. Управо у овоме се огледа јако велика улога васпитача, који морају искуством и применом педагошких метода пре свега да утичу на осуђенике да изгубе осећај одбачености и усамљености, а онда и стварање воље код осуђеника да учествују и подвргавају се третманима. Основни проблем у том смислу јесте пренатрпаност затвора и мали број васпитача, па самим тим могућност мотивације и рада са осуђеницима је крајње ограничена. Ипак, материјалне могућност друштва кључно детерминишу решење овог проблема, као и уопште резултате обрађених фактора ресоцијализације (Игњатовић, А., Голић, Д., 2009: 68).

6.2.1 Улога пенитенцијарних радника у процесу ресоцијализације уз помоћ васпитања и образовања

Ресоцијализација осуђених лица спроводи се у одређеним условима и од стране одговарајућег особља пенитенцијарне установе. Извршење казне предпоставља учешће стручњака различитих занимања који ће настојати да реализују постављене циљеве извршења казне. За успешно спровођење ресоцијализације и преваспитања осуђеника

неопходна је индивидуализација извршења казне лишења слободе. „Сврхе кривичних санкција, у првом реду сврхе казни одређене су као генерална превенција, специјална превенција и утицај на друштвену дисциплину и друштвени морал грађана“ (Шепаровић, З., 1987: 256). Особље задужено за третман у казним заводима има најзначајнију улогу у постизању циљева поправљања, преваспитања и ресоцијализације осуђеника. То су психолози, педагози, социјални радници и лекари. За образовање у пенитенцијарним установама задужен је наставни кадар који осуђеницима у процесу школовања пружа неопходно знање за савладавање наставног плана и програма.

Савремени педолошки третман захтева мултидисциплинарни приступ који подразумева ангажовање разноврсног и кадра који је стручно образован, јер ресоцијализација осуђеника не може бити постигнута радом само једне категорије пенитенцијарних радника. Због тога је потребно да сви кадрови који долазе у додир са осуђеницима чине напоре у границама својих могућности, у правцу ресоцијализације осуђених лица, а самим тим и васпитања односно преваспитања.

Када говоримо о улози васпитача у процесу ресоцијализације онда ту треба споменути питање избора начина поступања са осуђеницима. У литератури се најчешће може срести:

1. Пермисивни и ауторитативни начин поступања,
2. Директивни и недирективни начин поступања и
3. Остале поделе начина поступања према осуђеницима.

Под пермисивним начином поступања се подразумева давање слободе осуђеном лицу да сам одреди свој начин живота и понашања поштујући минимална нормативна ограничења. Под ауторитативним начином подразумева се вршење социјализације личности кроз ограничење слободног избора понашања. То значи да се осуђенику дозвољава да изабере правац, са тим што му се предочи да тај правац има границе које он треба поштовати или ће у противном бити санкционисан. Присталице пермисивног начина полазе од тога да осуђеника не треба присиљавати на понашање које не одговара његовим жељама, јер ако се осуђени присиљава на одређено понашање то код њега може да изазове

револт што може доћи до изражаја и после изласка из затвора и лако га одвести до поновног вршења кривичних дела (Атанацковић, Д., 1988: 169). „Понашање учиниоца у спољњем свету представља спољну манифестацију извесних чинилаца који припадају његовом субјективном свету. Некада се ти чиниоци материјализују у околностима кривичног дела, дакле, постају видљиви као саставни део спољњег света“ (Атанацковић, Д., 1975: 93).

Једини исправан пут је да васпитач пусти осуђеног да слободно испољава своју субјективну страну као и да се слободно понаша у оквирима нормативног система који влада у пенитенцијарној установи и да у интеракцији са другим осуђеницима постане свестан неугодности које му је стварало његово неприлагођено понашање. Ако се жели постићи стварна реинтеграција осуђеног лица у редовни живот на слободи онда му се мора дозволити да у пенитенцијарној установи врши слободан избор понашања уз одсуство ауторитета принуде. Осуђени у заводску установу долази као непријатељ друштва, па ако се према њему поступа ауторитативно он ће бити непријатељ друштва и када напусти институцију.

Они који заговарају ауторитативан начин поступања сматрају да осуђеног треба ограничити у избору, јер ће он увек тежити избору који је асоцијалан. Осуђеном се требају наметнути позитивне социјалне вредности и социјално прихватљиво понашање. Осуђено лице не може се спонтано научити позитивном спонтаном понашању. И један и други начин поступања према осуђеницима може бити оправдан, а када ће се који применити зависи од процене пенитенцијарних стручњака и од личности третираног лица.

Директивни и недирективни начин поступања су два сасвим супротна начина, али се они могу комбиновати. Директивни начин поступања се састоји у издавању налога и сугестија осуђеном како треба да реагује и да се понаша у одређеним ситуацијама. Недирективни начин поступања се састоји у томе што у току разговора васпитач пушта осуђеника да сам износи своје проблеме и да до њихових решења долази сам. Који ће од њих бити примењен зависи од врсте разговора које васпитач води са осуђеником при чему разликујемо три врсте разговора а то су: заказани разговор, непланирани разговор и информативно-инструктивни разговор. Заказани разговори су обично недирективни и одвијају се по доласку осуђеног у установу ради његовог упознавања. Употреба оваквих

разговора на почетку је значајно, јер осуђеник по правилу има одбојан став према васпитачу. У таквим разговорима васпитач треба да даје смернице такве да осуђеник сам почне да мења своје ставове. Код непланираних разговора могуће је применити недирективни и директивни начин као њихову комбинацију. Пример за ову врсту разговора је када осуђеник осети потребу да се обрати васпитачу (потребно употребити недирективни начин), у таквим случајевима осуђеник обично тражи помоћ па разговор поприма директивну форму. Ако се ради о разговору на иницијативу васпитача и ако је разговор изазван ексцесним понашањем осуђеника, разговор ће бити директиван. Информативно-инструктивни разговори захтевају употребу директивног начина без обзира ко их иницира. Могу се водити у кругу, у спаваоници, у радионици (Атанацковић, Д., 1988: 165-175).

Поред васпитача, неопходно је поменути и друге службе које раде на преваспитању, а међу којима се налазе и здравствени радници. Према ранијим схватањима задатак здравствене службе у казним установама састојао се у пружању медицинске помоћи оболелим осуђеницима и предузимању хигијенских мера. Временом су се та схватања изменила управо због развоја медицине који је довео до сазнања да се соматски поремећаји не могу лечити само лековима, јер ти поремећаји имају дубоке корене у психичкој сфери човекове личности. Тако се јавља дужност да лекари обрате већу пажњу на евентуалне психичке тегобе и синдроме код пацијента. Ова дужност лекара добија посебну важност када се у улози пацијента појаве лица која су лишена слободе, због претпоставке да су код њих израженије и психичке девијације. Између лекара и осуђеника, због саме природе лекарског позива, постоји један специфичан однос поверења који није присутан у било ком другом контакту осуђеног лица и запослених у казним поправним установама. Лекар је у могућности да сугестивно делује на осуђеног, јер у циљу лечења може да од осуђеног тражи одређено понашање, на пример да држи дијету, да не пуши. Лекар такође може поставити и друге захтеве осуђенику које ће овај лакше примити и извршити него да му је те захтеве поставило било које друго лице из пенитенцијарне установе. Сматра се да осуђеник у лекару види представника слободних људи код кога је он дошао по помоћ. Осуђени тада губи осећај одбачености и осећа да се друштво преко лекара стара о њему и хоће да му помогне. Може се закључити да је однос између лекара и осуђеног специфичан психолошки феномен који у себи носи бројне

могућности за његово коришћење у процесу ресоцијализације (Атанацковић, Д., 1988: 180-182).

Психолози су стручњаци неопходни у пенитенцијарним установама, јер су њихова стручна знања нужна претпоставка за прилагођавање и одмеравање васпитно-образовног подухвата и индивидуалитету сваког осуђеника. Улога психолога се огледа кроз рад који он спроводи у оквиру пријемног одељења, па су његове могућности да активно учествује у процесу преваспитања ограничене. Овде се ради о посредном доприносу у процесу ресоцијализације који се састоји у учествовању у опсервацији осуђеника и одређивању дијагнозе која треба да послужи као основ за његову класификацију. Делује, на први поглед, да је улога психолога у процесу ресоцијализације иста као и улога здравствених радника. Али, могућности психолога да активно учествује у процесу ресоцијализације и васпитања су ограниченије. Њихова улога је веома сложена. Психолози би требало да раде у правцу прилагођавања осуђеника институцији и начину живота и рада у њој, али они такође морају радити и на прилагођавању затворске средине осуђеницима и потребама у служби њихове ресоцијализације. Сматра се да активност психолога више може да исфрустрира осуђеника него да га опустити.

Улога социјалних радника се најбоље сагледава кроз саму суштину социјалног рада, који у ширем смислу представља организовану хуманистичку делатност пониклу на традицији и искуствима милосрдних и добротворних активности појединца, удружења, организација, религијских институција и слично. Циљ социјалног рада је пружање помоћи особама, породицама, другим друштвеним групама и скупинама у свакодневним животним тешкоћама које нису у стању да превазиђу без помоћи других (Мимица, А., Богдановић, М., 2007: 532).

Ово пружање помоћи се остварује преко упознавања социјалне средине и појединаца чије међусобно прилагођавање треба остварити. Да би се осуђеник ускладио са социјалном средином потребно је извршити специфична истраживања приликом којих социјални радник не сме превидети чињеницу да узроци искакања појединца из редовних токова живота не леже само у њему, већ и у самој социјалној средини у којој се он налазио.

Налаз социјалног радника се састоји из неколико делова:

1. Први део садржи податке о социјалним установама живота у средини у којој се делинквент налазио, а то су подаци о односима у браку и породици и подаци о члановима породице њиховој старосној структури и занимању. У том делу се такође налазе и подаци о здравственом стању, материјалним условима и стамбеним приликама.

2. Други део садржи податке о личности преступника и о његовом преступничком понашању.

3. Трећи део представља анализу података преузетих из прва два дела и закључак о социјалној зрелости делинквента.

Рад социјалног радника је од великог значаја за санацију жаришта девијантног понашања. Ресоцијализација тежи да делинквента прилагоди друштву, а рад социјалног радника тежи прилагођавању друштва делинквенту тако што ће покушати да отклони друштвене поводе делинквентног понашања. Социјални радник има широко поље рада, јер он ради и на институционалном и на ванинституционалном преваспитању. Ванинституционална ресоцијализација се односи на васпитне мере појачаног развоја и условну осуду. Затворска средина је вештачка и у њој нема спонтаног понашања појединца, што социјалном раднику отежава праћење реакције осуђеника на социјалне поводе. Иако вештачка, затворска заједница је социјална средина у којој људи живе и раде и у којој постоје одређени друштвени односи, који и сами значајно утичу на процес ресоцијализације. Значајне активности социјалних радника у току третмана у пенитенцијарним установама су:

- рад на адаптацији осуђеника групи у којој је распоређен,
- рад на разрешавању контаката међу појединцима у казним установама,
- рад на идентификовању и отклањању узрока и сукоба између осуђеника и службених лица.

Улога социјалних радника се дакле састоји више у откривању и запажању чињеница на које треба утицати да би се ресоцијализација успешније одвијала (Атанацковић, Д., 1988: 182-187).

За процес васпитања и образовања у пенитенцијарним установама везује се важна улога која припада школи и запосленима у њој. Образовно васпитни рад представља битан елемент преваспитања којим се остварује сврха извршења васпитне мере. Улога наставника, у овом процесу не може се свести само на предавачку, имајући у виду чињеницу да је процес преваспитања веома сложен, комплексан и дуготрајан. За наставно образовни процес битна је наставникова педагошка и психолошка оспособљеност, као и личне особине, посебно морална црта личности. Својом целокупном личношћу он треба да делује на формирање личности осуђеника. Улога наставника долази до изражаја кроз организацију васпитно- образовног процеса и вођења одељенског колектива, а огледа се у развоју моралних особина, ставова и понашања осуђеника. Стална одлика наставничке функције је организаторска и оперативна у процесу рада са осуђеним лицима, посебно према малолетницима који још увек нису завршили школу. Наставник као саветник може својим ставом осигурати значајну функцију усмеривача образовно-васпитног процеса. Драган Ђорђевић, специјални педагог и бивши начелник Службе преваспитања Васпитно поправног дома у Крушевцу, сматра да наставник може да изазове извесна осећања код малолетника која одређују атмосферу на часу, а она даље одређује ефекат васпитног утицаја на малолетнике. Овај задатак наставника, који је наглашен у програму рада крушевачког Васпитно поправног дома, чини основно полазиште да малолетници треба да усвајају вредности, стичу знања и заузимају ставове. При томе треба имати у виду да се у васпитно образовном раду мора деловати адекватним облицима и методама рада и да наставникова педагошка улога мора бити повезана са другим учесницима у третману малолетника. Под тим се подразумева учествовање свих запослених у пенитенцијарној установи у васпитно образовном раду са осуђеницима. Ђорђевић даље истиче да остваривање позитивних васпитних вредности у раду са малолетницима представља значајне задатке које наставник треба да реализује у процесу наставе. Међутим овај се задатак не може посматрати само са становишта интелектуалне делатности већ су значајне његове емоционалне и вољне карактеристике. Ако прихватимо да је личност малолетника по свом тоталитету комплексна, онда се мора комплексно приступити њеном проучавању.

То су разлози који условљавају да у школи, у остваривању њене образовне и васпитне функције треба да се стално има у виду: да је васпитање сталан процес мењања, да се у средишту тог процеса налази човек, да се и васпитање и образовање остварује помоћу одређених садржаја, да у основи тога стоји рад (Ђорђевић, Д., 1997: 96). Школа у пенитенцијарним установама представља важну социјалну средину, нарочито по васпитно образовној улози и доприносу да се учећи, личност осуђеника мења.

6.3 Рекреативна терапија – слободно време осуђених лица

Сврхисходно и рационално коришћење слободног времена осуђених лица, испуњено разним спортским, уметничким и културним садржајима, представља посебан облик третмана у пенитенцијарној установи. Уколико слободно време осуђених лица није организовано на одговарјући начин, то може довести до њихове досаде и ленствовања, што као своју крајњу последицу може да има њихову пасивност и испољавање девијантног понашања.

Спровођење мера ресоцијализације (учешће у радном и образовном процесу, групном раду и сл.), као и обављање других неопходних активности у установи ангажује осуђенику доста времена у току дана. Међутим, у укупном трајању, заједно са временом за спавање, осуђенику, ипак, преостаје доста слободног времена, које треба на неки начин испунити. Садржај слободног времена, које износи у просеку око 60 часова недељно, те представља већи део времена у току издржавања казне, јесте веома битна компонента осуђеничког третмана. Ипак, треба узети у обзир и потребу осуђеника за провођење неког времена у току дана без планираних активности када се он може посветити себи и размишљати о својим проблемима, породици и другим блиским лицима, читати и писати писма итд. (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 173).

Обим и начин коришћења слободног времена условљени су материјалним и социјалним условима. И поред тога што се један број кривичних дела врши у слободно време не може се тврдити да је неорганизовано слободно време узрок криминалитета.

Неорганизовано слободно време се може повезати са испољавањем социјално патолошких појава као што су просјачење, скитња и проституција (Ракочевећ, В., 2007: 361).

Организовање слободног времена у пенитенцијарној установи има двојаки циљ. С једне стране, треба да утиче на одстрањивање околности које су у великом броју случајева довеле до извршења кривичног дела, а с друге стране, да спречи узроке који би довели до нарушавања дисциплине у установи. У режиму живота осуђених лица, у казним заводима, просечно трајање слободног времена износи око шест сати дневно. Суботом и недељом оно траје око петнаест сати, без времена за спавање. Одступања од дужине овог времена предвиђена су за осуђенике који су укључени у образовни процес у заводима. За осуђена лица која су ослобођена рада, због старости или здравственог стања, категорија слободног времена је „тотална“, што захтева посебно осмишљавање и третман (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 176).

Испуњавање слободног времена адекватним садржајима је од велике важности из неколико разлога. Један се тиче одржавања дисциплине у затвору, с обзиром да би препуштање организације слободног времена самим осуђеницима довело до разноврсних нереда, нездраве атмосфере, доколице, побуна, рекетирања других осуђеника, коцкања, пијанства, размене криминалних искустава, планирања бекства и покушаја истог, као и других сличних негативних појава. Уколико осуђеници проводе своје слободно време у оквиру неформалних група са негативним оријентацијама према формалном систему или третману и баве се недозвољеним активностима, то све производи далекосежне негативне последице по њихову ресоцијализацију. Као крајњи резултат може се јавити девијантно понашање, па и поновно вршење кривичних дела. Друга група аргумената у прилог афирмације овог облика третмана тиче се доприноса који организовање слободног времена осуђеника има у остварењу ресоцијализације осуђених лица. Ова функција развила се знатно након прве функције, тј. онда када је преовладала идеја ресоцијализације, као основни циљ и сврха извршења казне затвора. Испуњавање слободног времена осуђеника корисним садржајима омогућава развијање способности и позитивних навика осуђеника, смањује њихове тензије и фрустрације и уноси извесно освежење у њихов живот. Активности су усмерене на правилну оријентацију осуђеника у коришћењу њиховог слободног времена, које је у највећем броју случајева било

неадекватно коришћено пре доласка у установу, што је директно или индиректно утицало и на испољено криминално понашање. Циљ је разградња деструктивних импулса агресивних делинквената и стварање импулса за обављање друштвено корисних активности, тј. преображавање агресивности културом (Атанацковић, Д., 1988: 66; Соботинчић, А., 1978а: 57).

Да би овај облик третмана испољио жељено дејство, мора испуњавати неколико услова у виду добровољног карактера учешћа осуђеника у активностима које организује казнено–поправна установа, јер се у супротном не би радило о слободном времену. Затим, неопходно је успостављање одређене контроле над спровођењем слободних активности, њихово планско коришћење за остварење ресоцијализације осуђеника, разноврсност активности које се нуде затвореницима, примереност њиховим психофизичким способностима, узрасту и полу итд. Иако сви видови културно-уметничког рада и рекреативне терапије зависе првенствено од материјалних, просторних и других објективних услова у пенитенцијарној установи, већина установа организује мање-више сличне облике активности. Оне се јављају као:

1) активности рекреативног карактера у виду спортских такмичења, биоскопских и позоришних представа, филмских пројекција, програма културно-уметничких друштава итд.;

2) активности са функцијом одмора и релаксације осуђеника (шетње, купање, сунчање, међусобна комуникација осуђеника) и

3) активности усмерене на подстицање развоја личности осуђених лица смањене психофизичке активности, а чији је основ окупациона терапија (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 182).

У те сврхе данас се користе савремена техничка средства комуницирања, као што су радио, телевизија, биоскопске представе, издавачка делатност итд. Притом се мора водити рачуна о избору филмова и ТВ програма који ће се приказивати осуђеницима, у смислу неопходности њиховог позитивног дејства на свест затвореника. Друга група активности има углавном рекреативни карактер за осуђена лица. У казним заводима, осуђеници организују међусобна спортска такмичења (фудбал, одбојка, кошарка, стони

тенис, шах), присуствују биоскопским и позоришним представама, програмима културно-уметничких друштава, филмским пројекцијама и радио програмима. Овај вид поступања с осуђеним лицима представља активни доживљај за осуђена лица, као и везу са спољним светом, „која је због затворске атмосфере наглашеније емотивно обојена“ (Мазић, С., 1997: 251). У казнено поправним заводима код нас, како наводе стручњаци за преваспитавање, осуђеници се најчешће укључују у: спортске игре, сликарске и музичке секције, баве се израдом грнчарије, моделовањем итд. Такође на располагању су им и фондови књига различитих жанрова, који су распоређени у централној библиотеци и приручним библиотекама у васпитним групама.

Библиотеке унутар казнено–поправних установа морају бити што је могуће више опремљене стручном и добром литературом из области науке, уметности, технике, белетристике, као и часописима и другом повременом штампом. Право осуђеника на приступ књигама и затворским библиотекама, узимање књига и читање даје веома значајно место затворским библиотекама. У већини држава САД-а, затворске библиотеке су под контролом установе у којој се налазе с тим што добијају одређена новчана средства из буџета. Она су, међутим, недовољна да би конкурисале спољним библиотекама (Coyle, W.J., 1987: 164). Спортске активности се организују за млађе осуђенике, док је учешће старијих организовано на добровољној основи, а подразумевају учешће у спортовима као што су одбојка, тенис, атлетика, кошарка, фудбал, стони тенис итд. Постоји и могућност спровођења такмичења у поједним дисциплинама са основном сврхом побуђивања и интензивирања заинтересованости осуђеника и развијања здравог такмичарског духа (Атанацковић, Д., 1988: 74).

Постоје схватања да је активност драмске секције одлучујућа и једна од најважнијих, јер директно утиче на свест осуђеника и формирање нових, интензивних емоција код њих. Васпитни утицај може имати и певање, а посебно хорско. Још су Платон и Аристотел истицали улогу музике у формирању етичких осећања. Музика врши посредан утицај на личност осуђеника кроз стварање смисла за меру и ритам, и то не само у музици, већ у понашању уопште. Такође, она доприноси развоју радних навика, јер се уз музику лакше ради, као и олакшавању социјалне адаптације осуђеног лица кроз развој социјалног слуха, осећања за облик, сигурности у понашању, усклађивању покрета

(Соботинчић А., 1978б: 111). У нашим установама за извршење кривичних санкција придаје се значајна пажња организовању слободног времена осуђеника. У ту сврху организују се биоскопске и позоришне представе, предавања различитих тематика, спортске и сличне активности, као и слободне активности којима се затвореници баве у слободно време. Ту спадају сликарство, вајарство, музика, књижевно стваралаштво и сродне активности које су усмерене на подизање духовног и културног нивоа осуђеника, развој њихових афинитета и диспозиција, а што све може дати значајан допринос процесу ресоцијализације (Милутиновић, М., 1988: 159).

У установама за малолетне делинквенте ове активности имају посебан значај па у њима, ради бављења физичком културом и спортом, као и културно–просветним радом постоје посебни спортски терени, дворане и слично (Соботинчић, А., 1978а: 61).

6.4 Колектив осуђених лица

У свету највећи број савремених законодавстава прописује да се казна затвора извршава заједнички. И у пенитенцијарном систему Републике Србије на снази је систем скупног или заједничког издржавања казне затвора.

Принцип заједничког издржавања казне затвора значи да осуђени издржавају казну по правилу заједно. Осуђена мушка и женска лица издржавају казну одвојено. Само изузетно, када то захтева програм поступања, здравствено стање осуђеног или кад је то предвиђено одредбама ЗИКС-а, може се одредити да осуђени издржава казну одвојено од осталих осуђеника. Ти изузеци односе се на дисциплинско кажњавање и примене мера усамљења, као посебног облика третмана према осуђенику. Ова дисциплинска казна састоји се из непрекидног и усамљеног боравка осуђеног у посебној просторији. Свако изоловање осуђеног лица мимо законом предвиђених могућности представљало би противзаконито понашање службеног лица у пенитенцијарној установи (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 44).

Основна предност овог система извршења казне је у томе што је човек пре свега друштвено биће, које без социјалног додира са другим људима и друштвеном заједницом веома тешко може опстати и сачувати своју генеричку суштину. Самим тим усамљење и изоловање човека не постиже корективну функцију, већ обрнуто негативно се одражава и на психички и на физички живот човека. Поред ових предности овај систем извршења казне затвора има и низ тешкоћа и проблема. Неадекватна затворска архитектура не омогућава квалитетну реализацију оваквог начина извршења казне. Посебну тешкоћу за реализацију циља и задатака преваспитавања чине околности да се у казнено-поправним установама налазе појединци и групе међусобно различити, са различитим навикама и системима вредности, различити по националном и етичком саставу, различитог степена образовања, различитих психичких, криминалних и других карактеристика. У таквој ситуацији је неопходно да се унутар те масе осуђених лица врши њихова класификација, тј. груписање у уже хомогеније групе. За то груписање узимају се различити критеријуми као што су: место осуђених лица у процесу рада, чији су резултат осуђеничке радне групе, место осуђеничких лица у наставно-образовном процесу, а одатле се издвајају разреди, одељења, семинарске групе и сл, место осуђених лица у оквиру слободно временских активности чији су резултат спортске секције, групе музичара итд, и многи други критеријуми. Оваквим груписањем уноси се одређени ред и систематика у укупној унутрашњој структури осуђеничке популације одговарајуће казнено-поправне установе, а то несумњиво доприноси успешнијем одвијању васпитања, а то значи радних и других активности осуђеника и са осуђеницима. У неким случајевима када се сврсисходна интеракција односи на већи број заједничких циљева и интереса и када је њихово остварење ствар заједничких активности, тада се говори о групи која има својства колектива.

6.4.1 Самоорганизовање осуђеничких колектива

У циљу квалитетног функционисања осуђеничких колектива и укупне осуђеничке заједнице од изузетног је значаја успостављање и развијање осуђеничке легалне самоорганизованости. Такво самоорганизовање се у литератури идентификује као осуђеника самоуправа или самоправљање осуђеника. Осуђеничка самоуправа, као посебан

облик учешћа осуђеника у властитом преваспитању, јавља се већ од првих дана функционисања установа за извршење кривичних санкција. Први облици те самоуправе јављају се у форми собних старешина бираних из редова осуђеника (Јашовић, Ж., 2000: 192).

Осуђеничко самоорганизовање је један од начина поступања који треба да допринесе променама у личности осуђеног лица. Осуђеничко самоорганизовање предвиђено је као један облик третмана преваспитавања осуђених лица, који подстиче иницијативу за самодисциплину, разумевање и толеранцију, у циљу развијања осећања одговорности за сопствене поступке. Оно се примењује као подстицај осуђеним лицима да сами узму учешћа у свом преваспитавању. Током извршења кривичних санкција институционалног карактера, осуђена лица долазе у одређене ситуације, у којима ће њихове реакције представљати вид испољавања степена развијености осећања за личну одговорности. Истовремено, осуђеничко самоорганизовање има васпитни утицај на осуђена лица, зато што подстиче развијање одговорности за рад и дисциплину у установи (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 178).

Органе и тела осуђеничке самоуправе бирају сами осуђеници и њихов избор потврђују у управи установе. При избору се посебно води рачуна о личним квалитетима појединаца. По правилу, у ове органе и тела, не могу бити бирана лица која су дисциплински кажњавана и која се налазе под дисциплинском казном. Осуђеничко самоорганизовање, уопште гледано, треба тако регулисати да обезбеђује што непосредније учешће у раду и животу установе сваког осуђеника. На тај начин оно истовремено утиче на развој личне одговорности осуђених, развија самоиницијативу и придобија их за добровољно учешће у свим активностима од значаја за њихово преваспитање.

6.4.2 Фактори ефикасности осуђеничког самоорганизовања

Да би осуђеничко самоорганизовање остварило своју преваспитну функцију мора кумулативно испунити неколико критеријума. Најпре, мора се омогућити осуђеним лицима да бар по неким питањима могу доносити самосталне одлуке. На тај начин они

развијају способности посматрања живота и људи око себе, доношења закључака, давања критичких оцена, вођења расправе о питањима од заједничког интереса и сл., насупрот честе праксе потврђивања одлука осуђеника од стране казнено-поправне установе, која искључује основни прерогатив одлучивања те се пре може назвати „самоучешћем осуђених“. Тиме се придаје одређени значај мишљењу осуђеног лица, оно стиче осећај да се његова личност уважава, макар и у ограниченој форми, те добија на самопоуздању и увиђању својих вредности и способности, а што све има позитиван ефекат на ресоцијализацију осуђеника. Даље, потребно је да особље у установи пружи помоћ и подршку осуђеницима у остваривању њихових самоуправних права и дужности, у превалижењу бројних тешкоћа на које осуђеници наилазе на путу вршења њихових самоуправних права. И коначно, мада се тиме не може заокружити коначна листа фактора ефикасности самоорганизовања осуђеника, али су истакнути најважнији, постоји потреба информисања осуђеника о дешавањима у установи путем средстава јавног информисања (разгласна станица, штампа и сл.), како би они могли кроз своје самоуправне механизме благовремено и правилно да реагују. Постоји нужност информисања осуђеника о раду самоуправних органа, тј. отворености њиховог деловања (Јашовић, Ж., 1964: 187). Постоји и могућност злоупотребе осуђеничког самоорганизовања. Поједини чланови самоуправних тела и органа могу испољити тенденцију бирократизовања и злоупотребе указаног поверења. Те покушаје треба енергично сузбијати како од стране других осуђеника, тако и од стране васпитача и другог особља установе.

6.5 Форме и методе индивидуалног рада

Индивидуално прилажење третману заснива се на претпоставци да је сваки осуђеник посебан с обзиром на структуру његове личности, да је окружење у којем живи специфично и да је криминално понашање одраз тих особености због чега третман мора да одговара сваком поједином осуђенику (Милутиновић, М., 1988).

Индивидуални третман јесте облик васпитно-корективног поступка у којем као главни актери учествују осуђено лице и стручњак за реализацију (педагог, психолог,

социјални радник итд.). Пролази кроз неколико фаза од првог интервјуа, преко сачињавања уговора, до фазе самог индивидуалног васпитно-корективног и терапијског третмана (Радоман, М., 2003).

Основни предуслов жељених резултата примењеног васпитног третмана јесте упознавање личности осуђеног лица уз нарочито потенцирање важности првог интервјуа осуђеног лица и васпитача када се успоставља однос поверења или неповерења између њих. Наредна етапа подразумева обављање индивидуалног разговора са осуђеним лицем након чега следи сачињавање уговора (усменог, а у неким пенитенцијарним системима писменог) са њим у погледу облика третмана и начина на који ће се они применити. У његовом извршењу поред педагога учествују, још и лекари, психолози, стручни инструктори итд. Основна функција ове фазе огледа се у припреми осуђеника за реализацију финалне, најважније етапе индивидуализованог третмана (Константиновић Вилић, С. Костић, М., 2011).

У случају успешног окончања претходних фаза, стварају се услови за почетак индивидуалног васпитно-корективног рада са осуђеним лицем, који укључује активности на плану анализе затворског амбијента, елиминације бројних страховања, фрустрација, депривација и других негативних ефеката насталих лишењем слободе. Третман се прилагођава личности конкретног осуђеника, полазећи од чињенице да сваки осуђеник представља случај за себе коме треба прићи са поштовањем његових особености. С тим циљем терапеуту на располагању стоје одређене технике, које се могу поделити на директивне и недирективне. Код директивних техника, иницијатива за решење проблема осуђеника лежи на васпитачу као старијем и одговорном лицу, док недирективне стављају акценат на осуђено лице и његову иницијативу, насупрот знатно умањеној улози васпитача. Пракса у извршењу кривичних санкција показује тенденцију комбиновања директивног и недирективног приступа у поступању са осуђеницима с обзиром на боље резултате у односу на резултате примене „чистог“ приступа. У зависности од одабраног прилаза процесу ресоцијализације, могу се применити метод пермисивности или метод ауторитета. Први се руководи идејом да ограничавање осуђеног лица употребом присиле доводи до супротних ефеката у виду стварања револта и побуне, те подразумева препуштање избора начина понашања самом осуђеном лицу. Метод ауторитета, пак,

полази од претпоставке да ће се осуђено лице руководити асоцијалним нормама и у установи, те налази да је ограничавање осуђених лица и наметање одређених правила на уштрб слободног одабира начина понашања, потпуно оправдано и пожељно у затворским условима. Постоје и друге методе као што су метода уверавања, навикавања, подстицања, спречавања и присиљавања (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011).

6.5.1 Психотерапија

Психотерапија је начин психоаналитичког третирања осуђеног лица, чији је циљ да, психолошким техникама и методама, утиче на корекцију и измену личности осуђеног лица. У данашње време, лечење ма које болести, па и „криминалне болести“ не може се замислити без примене неких облика психотерапије. Постоје углавном две групе метода психотерапије, и то: површинска психотерапија и дубинска психотерапија. Код површинске психотерапије тежи се отклањању симптома неуротичког поремећаја, без упуштања у генезу његовог настанка. Дубинска психотерапија, посебним начинима, настоји да пронађе многе узроке неуротичких поремећаја, који су настали, најчешће, још у детињству неуротичара. Овај метод подразумева нарочито искуство и обуку терапеута (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 183).

Психотерапија се, у заводским условима, може да спроводи сугестивним деловањем, што представља један од најстаријих психотерапеутских метода. Сугестивна терапија се може спроводити на више начина: упућивањем охрабрујућих речи уз озбиљна објашњења везана за све дилеме које има осуђено лице, применом неких лекова, коришћењем хипнотичких средстава и сл. (Стојиљковић, С., 1979: 435).

Искуства у примени психотерапије у казним заводима показала су да је овај облик третмана нарочито погодан за извесне категорије осуђених лица, као што су: делинквенти неуротичари, агресивни преступници, неке убице, пиромани, погрешно васпитани малолетни делинквенти и други, који спадају у категорију конфликтних личности. Опет, психотерапија не би била погодна према осуђеним лицима, која одликују: недовољно издиференцирана осећања, елементи психичке заосталости и инфантилизма,

склоност ка експлозивним реакцијама, интелектуално заостали осуђеници (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 183).

6.5.2 Мере награђивања и кажњавања осуђених лица

Некада се, као посебна метода у индивидуалном третману, наводи стимулативно-дестимулативни начин поступања с осуђеним лицима, као: мере награђивања или мере дисциплинског кажњавања. Стимулативне мере треба да утичу на прихватање и трајно усвајање промена до којих је дошло применом третмана према осуђеном лицу. Овим мерама, формални систем у пенитенцијарној установи даје свој одговор на позитивне промене, које се испољавају у понашању осуђеног лица. Мере стимулације обухватају: редовна и ванредна одсуства и изласке, посете, пријем пошиљки и дописивање, слободу кретања, превремено отпуштање – условни отпуст, а мере кажњавања, као: ограничавање повластица, изолацију и упућивање у самицу. Код награђивања, долази до проширивања постојећих права осуђених лица, без њихове проширене примене, не могу се укинути (право на дописивање, право на посете, право на пријем пакета, право на здравствену заштиту). Мере дисциплинског кажњавања имају васпитно-корективни циљ, јер се њиховом применом настоји да елиминише неприхватљиво и забрањено понашање и утиче на прихватање друштвено-прихватљивих образаца понашања (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 184).

6.6 Групни рад и групна психотерапија

Социотерапија у ужем смислу, као метода лечења, настала је као израз све јаче афирмације схватања унутар психијатрије, да је душевно поремећен човек социјално биће. Овај облик третмана најчешће се примењује у области психијатрије. Групну психотерапију увео је 1905. године, Ц. Прат, у раду с туберкулозним болесницима. Овај лекар пошао је од претпоставке да наглашен интроспективан став туберкулозних болесника неповољно делује на њихово оздрављење и стога је, као саставни део третмана,

увео разговоре с групама болесника. Тада им је објашњавао природу њиховог обољења, како би повратили животни оптимизам и поверење у себе. На европском тлу, Адлер је био међу првим психијатрима који је почео да примењује групну психотерапију, која се тада звала „колективна терапија“. Џ.Л. Морено је први употребио термин „групна психотерапија“. Р.С. Славсон, који се сматра оцем групне психотерапије, четрдесетих година прошлога века, примењивао је психоаналитички оријентисану групну психотерапију у лечењу деце и одраслих (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 185).

Иако се овај облик третмана најчешће примењује у области психијатрије, где је доживео своју експанзију, употреба групних облика третмана остварује одређену примену и у казнено-поправним установама у рехабилитацији осуђених лица. Та нова подручја примене јављају се као последица неочекиваних резултата индивидуалне клиничке методе у смислу немогућности социолошког приступа третману. Разлози за увођење овог облика третмана су у значају интерперсоналних односа за човеково понашање, те групни рад последњих година нарочито проширује поље своје примене у области преваспитања осуђеника. Сматра се да је вршење кривичних дела повезано са емоционалним сметњама извршилаца, као и да затворска средина изазива разне психичке напетости и афективне сметње, а да се посредством групе лако могу усвајати позитивне вредности (Николић, З., 1985).

Као резултат позитивних резултата, примена методе се убрзо проширила и на лечење других соматских и психосоматских оболења, а даље и на душевна оболења и чисто психичке поремећаје. Као почетак примене групне психотерапије у пенитенцијарним установама наводи се 1944. година у неким калифорнијским затворима према делинквентним дечацама који су упућивани у војне магацине.

Ефикасност методе потврђена је међународним признањима, и то како групни рад генерално, тако и групни рад као психолошка мера. У том смислу је организован међународни скуп на тему „Групна психотерапија за преступнике“ у Женеви 1961. године, а потом и састанак у Бриселу 1962. године са сличном тематиком. Такође, донета је и резолуција Европског савета са препоруком испитивања могућности увођења метода групног рада у пенитенцијарним установама (Атанацковић, Д., 1988).

Међутим, упркос наведеним предностима, у затворима у Србији изостаје праћење мотивисаности штићеника за одређену врсту рада, а групни терапијски програми и едукативно-преваспитни тренинзи још нису развијени ни заступљени у одговарајућој мери. Извештаји невладиних организација, који су сачињени након посете затворима у Србији, неретко потврђују да се третман своди на индивидуално-саветодавни рад, док је групни рад спорадичан.

Да би дао жељене резултате, рад са осуђеницима у оквиру групе мора бити адекватно организован у смислу испуњености одређених услова везано за просторију обављања разговора, оптималног броја чланова групе, као и саме тематике и начина вођења разговора. Групе могу бити мање или веће и сматра се да број учесника од око дванаест даје најбоље резултате. Да би се достигла осећања равноправности и ближег контакта, препоручује се вођење разговора у просторији ван павиљона за становање осуђеника, са кружно постављеним столицама и уз еластична правила понашања. Она требају да допринесу опуштању осуђеника, и постизању крајње сврхе овог облика третмана. Разговори требају бити неконвенционални и спонтани, а за тему могу имати широки спектар питања која улазе у сферу интересовања осуђеника.

Разлог експанзије групног рада и све шире употребе у пенитенцијарној пракси лежи у најчешћим мотивима извршења кривичних дела, позитивном психолошком утицају састава групе на могућност опуштања осуђеника и његовог саучествовања у његовим проблемима и дилемама и тешкоћама других, те социјализирајућег дејства групне дискусије. За разлику од других метода ресоцијализације, које полазе од претпоставке да је човек учинио кривично дело због незнања како се треба понашати, групни рад тежи да постигне емоционално „деблокирање“ осуђеника који је у највећем броју случајева знао како треба да се понаша. Међутим, то знање је било блокирано емоционалним сатисфакцијама које су га усмериле на делинквентно понашање. Даље, доказан је позитиван утицај разговора у групи са другим, по судбини, сродним особама у односу на индивидуални рад на релацији васпитач–осуђеник. Група врши и конструктивни утицај на осуђеника кроз могућност да учешћем у проналажењу могућих решења кризних ситуација и тешкоћа других осуђеника, осуђеник увиди потенцијално решење за сопствени проблем. Учесници разговора стварају и развијају потребу да разумеју друге учеснике и пруже им

помоћ, својеврстан осећај међузависности и, шире, осећај друштвене корисности, жељу да буду корисни чланови друштва. Тиме што помаже другима у решавању тешкоћа, осуђено лице пролази и кроз фазу свог „самодоказивања и афирмације“, а што је од велике важности за ослобађање од осећања кривице и срамоте због учињеног кривичног дела, осећања немоћи и других социјалних притисака. У групи, осуђеник стиче и развија навику размене мишљења, вођења полемике, толерантности према туђим ставовима, могућности прихватања њихове различитости, те увиђа сопствене заблуде и илузије стечене погрешним васпитањем (Атанаковић Д., 1988).

6.6.1 Врсте групног рада

У педолошкој литератури описује се и употребљава више термина, који оличавају примену групне терапије, као групни облик третмана. То могу бити: групни рад, групна психотерапија, групно саветовање, социотерапија, фронтални рад. Групни рад представља општи појам за све облике рада с групом осуђених лица, без обзира на: величину групе, циљеве и задатке, њен састав, примењене технике. Он је у нашој земљи први пут уведен у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу. Групна психотерапија и групно саветовање најчешће се помињу као два облика групне терапије осуђених лица у казнено-поправним заводима.

Метод групне психотерапије представља дубинску терапију, засновану на методама Фројдове психоанализе. Главни циљ групне психотерапије састоји се у проналажењу и утврђивању узрока промена личности од детињства. Ова терапија је интензивна и дубока, јер проучава етиолошке факторе психичких промена, природних прихопатских и соципатских процеса и тестова личности (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 187). Примењује се у малим групама осуђеника (8-12 осуђеника), а као посебно успешни психотерапијски приступи у пенитенцијарним условима показали су се: гештатл психотерапија, клијенту усмерена психотерапија Карла Роџерса, трансакциона анализа, егзистенцијалистичка психотерапија итд. (Радоман, М., 2003).

Групно саветовање је новија метода у процесу ресоцијализације осуђених лица и представља једну форму групног педагошког рада у затвору. Групно саветовање се

примењује у научним институцијама и у практичном раду на образовању и васпитању слободних људи. Оно се примењује у: центрима за професионалну оријентацију, установама за рехабилитацију алкохоличара, установама социјалне заштите, саветовалиштима, школама. У процесу ресоцијализације осуђених лица групно саветовање има посебан значај. Приликом групног саветовања не врши се генетичко тумачење неуротске личности, већ се тежи одстрањивању симптома неуротичности. Састоји се у формирању мањих група осуђених лица (осам до десет лица), хомогеног или хетерогеног састава, с којима се, у редовним временским терминима, организују неконвенционалне и слободне дискусије, под руководством педагога. У примени ове методе полази се од сазнања да поједине особе нису у стању да успоставе контакт у индивидуалном третману с педагогом и да испоље своје интрапсихичке конфликти, што у групи долази јаче до изражаја. Они се тада не обраћају појединој личности, већ пред групом износе своја оптерећења, сами их поново доживљавају и поново сагледавају своје тешкоће. У атмосфери слободне дискусије, група може усмерити појединца да сам потражи излаз из своје ситуације и да савлада своје тешкоће растерећењем у групи. Саопштавање властитих тешкоћа другима, који су и сами под притисцима, за индивидуу значи, у великој мери, ослобађање од притиска, поготову ако из дискусије других своје тешкоће сагледа из неког другог угла. Значај групног саветовања је у томе што, осим разрешавања сопствених тешкоћа, осуђена лица могу особље установе да сагледају више као своје саветнике, а мање као носиоце власти (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 188).

Посебне облике групне терапије чине психодрама и социодрама. Психодрама је облик терапије сличан дискусионој терапији. Ова терапија потиче и Беча, у коме је, 1922. године, Морено основао позориште за психодраму, у циљу лечења различитих менталних поремећаја. Наиме, стари грчки хор и његово прерастање у позориште, инспирисали су Морена да активност чланова психотерапеутске групе организује у психодраму, после чега је ова техника почела масовно да се примењује у душевним болницама. Суштина психодраме и социодраме састоји се у испољавању понашања у замишљеним ситуацијама, које су преходно проузроковале тешкоће за пацијента. То су тенике, у којима се играју извесне улоге, што нуди повољну прилику да се савладају социјалне вештине, неопходне да се пацијент снађе у извесним животним ситуацијама. Учесници психодраме треба да

глуме своје субјективне тешкоће, с тим што сами бирају улоге или из међусобно деле. „Глумци“ тако глуме: свој сопствени живот, своју прошлост, свој положај у породици, тешкоће с којима се суочавају, конфликтне ситуације које су доживљавали. То све чине без унапред написаног сценарија, чак спонтано, упадајући у реч једни другима. Вајнберг је укратко објаснио значај ових техника: „Особа открива да друге особе имају тешкоће сличне његовим сопственим, да сви желе да буду друштвено прихваћени и сви желе да напредују. Колективни морал и идентитет који се испољавају, охрабрују повучене и бојажљиве особе да повећају своје поверење, да постану друштвено активнији и да осете како је терапеутски контекст стварнији него индивидуална терапија (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 189).

6.7 Окупациона и радна терапија

Појам радна терапија среће се првенствено у медицини и посебно у психијатрији, а обухвата примену радног третмана према болесницима с циљем њиховог лечења. У том смислу, радна терапија може наћи примену и према осуђеним лицима уз неопходно прецизно разграничавање производног рада осуђених лица од терапије радом. Док су у производни рад укључени здрави и радно способни осуђеници, за које је рад и практична обука за стручно оспособљавање, радна терапија се примењује на оне осуђене који су неспособни за рад из било ког разлога. То се не односи само на осуђенике са поремећајима медицинске природе, већ и на медицински здрава осуђена лица са одређеним поремећајима социјалне природе, а све с циљем њихове ресоцијализације (Милутиновић, М., 1988).

Радну терапију, у болничку психијатријску праксу, увео је психијатар Хенри Симон, почетком XX века. Овај нови вид третмана психијатријских пацијената, Симон је назвао „активна терапија“, подразумевајући под тим појмом повећану активност „у мозгу, а не у мишићима пацијената“. Касније је дошло до општег прихватања појма „радна терапија“, који се често веома уско схвата, тако да се њен смисао исцрпљује у вршењу одређених активности. Због тога се, у литератури, често недовољно разликују термини

радна, окупациона и рекреативна терапија. Радна („ерго“) терапија означава активности које су претежно једноставног, механичког карактера, у којима је наглашен радно-корисни учинак. Њени недостаци огледају се у запостављању индивидуалног приступа, занемаривању осуђеникових склоности и могућности, изван искључиво физичке и корисне делатности. Окупациона терапија треба да надвлада ове недостатке радне терапије. Она представља употпуњавање радне терапије и виши степен терапеутског приступа. Наглашен је индивидуални приступ, којим се помаже стварној ресоцијализацији, јер омогућава оптималан развој индивидуалних склоности и способности. Рекреативна терапија претежно обухвата спортске, културно-забавне активности, које треба да остваре рекреативно-релаксирајући учинак, али да уз раднотематску неусмереност, у највећој мери ослободе потенцијале личности, који се нису могли реализовати, или су се непотпуно реализовали у радној, односно окупационој терапији. Приликом организовања окупационотерапеутских активности треба да буду испоштована три основна принципа: рад мора бити награђен, мора бити одређен социјални оквир окупационотерапијске активности и рад не сме да буде дискриминаторски. Окупациона терапија организује се за осуђена лица који због умањене психофизичке способности не могу да се укључе у производни рад. Због тога је погрешно окупациону и радну терапију изједначавати с производним радом осуђених лица, као обликом третмана (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 190).

7. Сарадња са спољним факторима

Ради спровођења процеса ресоцијализације осуђених лица на успешан начин, неопходна је сарадња са спољним факторима, која се јавља као извориште позитивних утицаја споља, из друштвене средине. У казнено-поправним установама, живот и рад осуђених лица, може бити врло добро организован, динамично постављен, садржајан, али и да поред свега тога не успева да потисне монотонију, потиштеност и разне друге облике депривација осуђеника. Ови и други негативни ефекти лишења слободe могу бити

значајно ублажени организованом и смишљеном сарадњом установе са спољним светом – локалним срединама и породицама осуђених.

7.1 Сарадња са локалним друштвеним срединама

Када се говори о утицајима локалне средине онда се истовремено имају у виду утицаји социјалних средина у којима су лоциране установе за извршење казне, и средина из којих су се регрутовали извршиоци кривичних дела, односно осуђена лица. Обе ове средине остварују утицаје на укупну животну ситуацију осуђеника, односно на затворску психосоцијалну атмосферу. Због тога је изузетно важно да ти утицаји буду, по могућим ефектима које остварују и свом квалитету, такви да доприносе успостављању позитивне атмосфере односно да се усагласи њихово деловање са деловањем унутрашњих васпитно образовних фактора саме институције.

Што се тиче друштвене средине у којој се налази установа за извршење кривичних санкција, изузетно је важно да та институција буде у одређеном смислу прихваћена од те средине, да је она доживљава као интегралан део свеукупног живљења у тој средини. Да би се то постигло најбољи пут јесте подизање квалитета властитог рада установе, и развијање одговарајућих облика сарадње са локалним друштвено-политичким, привредним, културним, спортским и другим факторима односне средине. Такође локална средина из које потичу осуђена лица, мора преко својих одговарајућих фактора, остваривати и трајно неговати сарадњу са установама за извршење кривичних санкција. Ту се пре свега мисли на неопходност сарадње са одговарајућим државним органима, као што су: суд, тужилаштво, ОУП и, посебно са представницма органа старатељства, било да је реч о центру за социјални рад или одговарајућем органу управе СО. Овом врстом сарадње се обезбеђује стална веза између осуђених и друштвене средине из којих су потекли, чиме се у значајној мери ублажава осећање одбачености, кога многи осуђеници врло интензивно доживљавају. Поред тога, поменутом сарадњом отвара се могућност осуђеним да утичу на решавање породичних и других проблема, од којих се неки јављају

као последица њиховог боравка у установи. Ова сарадња нарочито долази до изражаја у фази припреме осуђених за отпуст из установе и њиховом постпеналном прихвату.

7.2 Сарадња са породицама и блиским сродницима осуђених лица

Да би се остварила што је могуће повољнија укупна атмосфера, и снажније мотивисао сваки поједини осуђеник за што квалитетније учествовање у процесу васпитања, односно властитог мењања, од изузетне је важности трајна, непрекидна веза између осуђеника и његове породице и блиских рођака. Ово посебно добија на значају када су везе са породицом остале очуване, јер се преко те сарадње, уз адекватно учешће васпитача може значајно допринети остварењу циља и задатака ресоцијализације. Где односи нису нарочито добри, или уопште не постоје, улога васпитача и васпитне установе је сложенија али не мање значајна. Васпитно особље мора у овим случајевима уложити посебан напор у правцу обезбеђења позитивне сарадње, настојећи да за то придобије породицу и њене поједине чланове као и самог осуђеника.

Највећи део мисли осуђених лица, њихових осећања и брига, везан је за брачног друга, децу и другу ужу фамилију, и због тога се брига осуђеног за породицу често јавља као једна од снажних преокупација. Досадашње искуство је показало да су и најкорелијни деликвенти, што се тиче ових питања, веома осетљиви. Путем дописивања осуђеник учествује у животу и активности своје породице. Он суделује у решавању породичних проблема, управљању материјалним поседом, учествује у васпитању своје деце, њиховом школовању и разрешавању разних других проблема. Он у својим писмима размењује мисли и о самом себи, о својој прошлости, често испољавајући кајање и предвиђа будућност. У писмима он даје упуте породици у вези са личном судбином. Преко породице или других лица осуђеник иницира обнављање поступка, тражи помиловање, условни отпуст и слично. Сам акт посете представља за осуђеника један веома интензиван доживљај, који се не одвија само у време посете већ окупира осуђеног неколико дана пре и после посете. У периоду пре и после посете осуђеник је неуобичајено осетљив и

самокритичан према себи. Тада доживљава кајање, грижу савести, а у мислима и у разговору са члановима породице враћа се у прошлост и пријатне доживљаје и жали за изгубљеном слободом. Ови сусрети могу имати велику вредност за преваспитање. Најпре, емотивно стање осуђеника у то време показује се изванредно погодним за утицање на њега. Осим тога, преко посета васпитач може стећи значајна сазнања о осуђенику, која ако се добронамерно и стучно користе, могу бити од великог значаја за преваспитање осуђеника (Јашовић, Ж., 2000: 198).

8. Принципи преваспитавања осуђених лица

Принципи су научне категорије које, као и научни закони, одражавају објективну стварност и представљају „крајњи резултат истраживања“ (Енгелс). Истина, у погледу обима они се разликују од закона у томе што фиксирају само поједине стране или димензије одређене целине. Но, принципи морају бити сагласни са законима и теоријама као општијим елементима научног система. Принципи имају и извесну предност у односу на законе, јер имају своју субјективну страну – усмеравају људску активност. Њихова практична вредност и смисао садржани су у томе што олакшавају сналажење и решавање проблема усмеравајући делатност у најцелисходнијем и најрационалнијем правцу. То су основне водиле у практичном раду, чија се применљивост и функционалност само у пракси потврђују. Језички, реч „принцип“ и не значи ништа друго него начело за рад, активност (Јашовић, Ж., 2000: 202).

Организатори и носиоци процеса преваспитања – а то значи васпитачи, наставници, стручни инструктори и друго особље које ради у установама за извршење кривичних санкција – треба да се придржавају следећих принципа:

- принципа познавања личности и поступања у складу са индивидуалним особинама сваког осуђеника;
- принципа хуманог поступања и поштовања достојанства осуђеника;

- принципа свесног и активног учешћа осуђеника у процесу васпитања – преваспитања;
- принципа свестраности, разноврсности и динамичности преваспитања осуђеника и
- принципа јединственог деловања свих чинилаца процеса преваспитања (Јашовић, Ж., 2000: 203).

9. Основни видови преваспитања

Преваспитање представља један смишљен и јединствен процес помоћу кога се утиче на личност васпитаника у циљу позитивног мењања његове личности, као и њеног обогаћивања знањима, вештинама, умењима и навикама.

Основне компоненте овог процеса јесу физичко, интелектуално, морално и естетско васпитање.

Физичко, или како се другачије зове телесно васпитање, представља системску и свесну активност и утицање на човеков организам а тиме, истовремено, и на његов психички систем. Оно има значајну улогу за правилан телесни развој, унапређење телесног здравља и за очување и подизање опште телесне способности – кондиције осуђеника. Осим тога оно омогућава и позитиван развитак и промену других димензија личности, њених естетских, моралних и других квалитета. Уколико је организам физички здрав, то представља материјалну основу за целокупан напредак личности као целине.

Интелектуално васпитање подразумева један сврсисходан и организован процес стицања научних знања, вештина, умења и навика и на тој основи изграђивање научних погледа на свет. Све то доприноси развијању умних снага личности и развијању мотивације односно тежње за даљим сазнањима и развијање способности за самостално проширивање и продубљивање знања и његове стваралачке примене у пракси.

Једна од најзначајнијих компоненти или страна укупног процеса васпитања је морално васпитање. Оно је усмерено у правцу социјализације и хуманизације личности, да би се она оспособила за моралан живот у друштвеној заједници. Оно представља организован процес срачунат на усвајање морала који је основни регулатор међусобних односа људи као и односа човека према самом себи.

Још једна од компоненти укупног процеса преваспитања и васпитања осуђеника је естетско васпитање. Оно је заокупљено изграђивањем естетског односа према свету и на развијање естетских својстава личности, интереса и посебно, смисла за лепо, уз развијање способности доживљавања, схватања и стварања лепог. Оно интензивно утиче на сазнајне процесе, на емоционалну сферу личности, делује снажно на карактер и вољу и тиме обогаћује личност, подстичући њене стваралачке способности и животни оптимизам.

10. Социјална реинтеграција – Постепнални третман

Последња фаза процеса ресоцијализација којом се овај процес и окончава јесте постепнална помоћ или постпенални третман. Сам процес преваспитања осуђених лица почиње да се остварује у затвору, где се према њима примењују различити облици третмана, који би требало позитивно да утичу на њихов криминални систем вредности, али се ту свакако процес ресоцијализације не завршава, већ се наставља кроз постпенални третман (помоћ) после њиховог изласка на слободу. Овај третман треба да буде настављен и након издржавања казне без обзира да ли је осуђено лице условно отпуштено, или је издржало целу казну. Обавеза је друштвене заједнице да отпуштеним осуђеним лицима пружи помоћ, када они нису у ситуацији да себи обезбеде издржавање или одговарајући смештај, по изласку из установе.

Третман према осуђеним лицима не престаје моментом њиховог напуштања затворске установе, већ се наставља и на слободи, преко института постпеналне помоћи, јер "оно што желимо да постигнемо је реинтеграција...индивидуални повратак у главне

токове друштвеног живота, по могућству живот на вишем нивоу него раније, и то што је пре могуће" (Menninger, K., 1968: 90).

Постпенални третман има посебан значај у ресоцијализацији осуђених лица, јер "чак и најбољи третман у установи не може имати трајан позитиван утицај на ослобођеног осуђеника уколико друштво није спремно да га прихвати и помогне му" (Klančar, T., 1993: 234).

10.1 Појам постпеналног третмана

Третман осуђених лица не престаје са њиховим изласком из пенитенцијарне установе. Напротив, по изласку осуђеника из затвора третман према њима се наставља у виду пружања постпеналне помоћи, која представља веома важну фазу третмана, па јој се из тог разлога у савременој пенолошкој теорији и пракси поклања посебна пажња. Постпенални третман или постпенална помоћ, као облик третмана, започиње још у установи, неколико месеци пре отпуштања осуђеног лица са издржавања казне затвора, и наставља се за одређени временски период после изласка осуђеног лица из установе. Ова помоћ је важна да би осуђеник могао на слободи да се интегрише у свакодневни друштвени живот, поштујући признате друштвене и моралне норме и вредности. Успешност постпеналног третмана у великој мери зависи од успешности институционалног третмана. Уколико је третман у установи био успешнији, а осуђеник оспособљен да сам решава своје проблеме у отвореној друштвеној средини, утолико ће бити мање потребе за постпеналним третманом. У пенолошкој теорији постоје различита одређења појма постпеналног третмана или постпеналне помоћи. Према једном схватању, постпенални третман или постпенална помоћ се дефинише као скуп различитих методолошких поступака и техника педагошке, психолошке и социјалне природе, које се примењују према затворенику пре напуштања завода и одмах после издржане казне, како би се осигурала његова успешна и правилна реинтеграција у живот (Арнаудовски, Љ., 1988: 98). Успешна реинтеграција подразумева прихватање нових животних правила од стране бивших осуђеника, уз поштовање друштвених норми и вредности, јер би у

супротно, могао бити доведен у питање њихов целокупни институционални третман и рехабилитација. Према једном другом схватању, постпенална помоћ представља продужетак институционалног третмана која као један континуирани процес има за циљ успешно прихватање позитивних животних вредности од стране осуђеног лица после његовог пуштања из затвора. Постпенална помоћ као облик третмана доприноси остваривању принципа хуманости у извршењу заводских кривичних санкција (Груевска Дракулевски, А., 2011: 267). Према овом схватању, три су разлога за постојање ове врсте помоћи: прво, осуђенику који је дуго времена био у изолацији, са повременим контактима са спољним светом, треба помоћи да се избори, прилагоди и учествује у животу изван затвора, друго, психосоцијално стање осуђеног лица, изазвано означавањем њега као криминалца, компликује процес прихватања, инклузије и решавања основних животних проблема са којима се осуђено лице суочава у животу по изласку из затвора, и треће, сукоб између циља третмана осуђеника да убеди друштво да га не одбаци, да он може да живи од поштеног рада, с једне стране, и чињенице да осуђеник након отпуштања из завода долази у средину која га доводи у искушење и ставља на проверу ефекте ресоцијализације, са друге стране. Постпенална помоћ, као облик третмана, и/или криминалнополитичка мера, примењује се према особама које су биле осуђене на казну затвора, по протеклу времена на које је изречена или по условном отпусту осуђеника, као и према онима који су и даље у пенитенцијарним установама, али ће ускоро бити отпуштени (Костић, М., Димовски, Д., 2011: 146). Према томе, ова помоћ се осуђеном лицу пружа још за време издржавања казне, најчешће три месеца пре отпуштања са издржавања казне, и затим се наставља након отпуста из установе. Заједница има обавезу да осуђенику, отпуштеном са издржавања казне пружи потребну помоћ путем различитих мера и поступака, с обзиром да се осуђеник по изласку из установе може сусрести са низом проблема материјалне, психолошке, социјале или емоционалне природе. Од интензитета пружене постпеналне помоћи зависиће у великој мери и успешност спроведеног институционалног третмана, какве су могућности за појаву рецидивизма, а тако и укупна успешност процеса ресоцијализације.

10.2 Значај постпеналног третмана

У савременој пенолошкој теорији и пракси поклања се посебна пажња пружању помоћи осуђеним лицима уочи пуштања на слободу и, нарочито, у прво време после напуштања установе. Та помоћ је нужна да би осуђеник могао на слободи да се интегрише у нови живот, на бази поштовања друштвених норми и вредности. У противном, може доћи у питање институционални третман и рехабилитација осуђеног лица. Због тога се та помоћ сматра, као веома посебан и значајан облик третмана, са којим се практично завршава процес ресоцијализације (Милутиновић, М., 1985: 103).

На значај постпеналне помоћи и посебно место које заузима у укупном третману осуђених лица указује и чињеница да је појам постпеналне помоћи садржан и у појединим дефиницијама пенологије као самосталне научне дисциплине. Тако је са проширењем предмета пенологије и увођењем концепта преваспитања осуђених лица дошло до проширења појма пенологије која се одређује као "наука о извршењу свих кривичних санкција и постпеналној помоћи (или помоћи осуђеним лицима после издржане казне и изласка из затвора)" (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 126) Овакво шире одређење предмета пенологије, у коме постпенална помоћ заузима значајно место даје и Милутиновић, па пенологију дефинише као "науку која проучава еволуцију кривичних санкција, еволуцију третмана осуђених лица, организацију, средства и методе третмана, као и постпеналну помоћ" (Милутиновић, М., 1981: 122).

Да је питање пружања постпеналне помоћи осуђеним лицима одувек било актуелно и значајно указује и чињеница да је ово питање третирано на многим међународним скуповима одржаним под окриљем Уједињених нација. Тако је на Лондонском конгресу УН из 1960. године, који се у оквиру пенолошке и пенитенцијарне проблематике бавио и третманом преступника, једна од тема Конгреса била и "питање средстава, метода и организације постпеналне помоћи. Лондонски конгрес третира питања третмана осуђених пре пуштања на слободу, питање постпеналне помоћи и помоћи породицама осуђених. У препорукама Конгреса наводе се неки облици третмана у последњој етапи пенитенцијарне фазе, као на пример, слободни састанци и разговори, рад ван казнене установе, облици

групног саветовања и групне терапије, прелаз у отворену казнену установу" (Млађеновић-Купчевић, Р., 1981: 66).

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима у својим одредбама прописују да, пре него што се заврши са издржавањем казне, треба предузети мере постпеналне помоћи у циљу омогућавања постепеног повратка затвореника у друштвени живот, и то кроз увођење припремног режима за живот на слободи, а који се може остварити у самом затвору или у некој другој погодној установи, и уз ефикасну друштвену помоћ. Ово темељно начело које се односи на поступање са затвореницима, у савременој пенитенцијарној теорији се означава као начело постпеналне ресоцијализације и оно "представља посебан израз савременог социолошко-пенолошког хуманизма" (Млађеновић-Купчевић, Р., 1981: 69). Оваквим захтевима за организацијом постпеналне помоћи и прихватањем отпуштеног осуђеника изражава се тежња да се у његовој будућој средини неутралишу евентуалне сметње на путу реинтеграције.

Кроз начело постпеналне ресоцијализације, утврђеном у Стандардним минималним правилима о поступању са затвореницима, још једном се указује на изузетан значај који постпенални третман има у савременој пенолошкој теорији и пракси. Институционални третман који се спроводи према осуђеним лицима у установи, за време трајања казне затвора, био би осуђен на неуспех уколико би осуђено лице после изласка из затвора било препуштено само себи. Без организоване помоћи која се пружа бившем осуђенику по изласку на слободу, такав осуђеник не би успео да искористи могућности које му пружа здрава друштвена средина и због тога би био у великој опасности да поново доспе у криминалну средину и да настави са криминалним понашањем. Постпенални третман представља последњу фазу целокупног третмана осуђеника којом се заокружује и завршава процес ресоцијализације. Без спровођења овог дела третмана у постпеналном периоду, код бивших осуђеника који немају основних средстава за живот, који су без смештаја или запослења, као и они који нису прихваћени од стране социјалне средине у којој живе или од породице, постојао би висок ризик од поновног вршења злочина и враћања у установу. Међутим, без обзира на велики значај и посебно место које постпенални третман заузима у укупном третману осуђених лица, у Републици Србији постпенална помоћ у пракси готово и да не постоји, па су бивши осуђеници углавном

препуштени сами себи. Због тога и не треба да чуди чињеница да велики број оних који изађу из затвора, пре или касније се поново нађу у затвору. То доводи до пренасељености затвора, а један од начина да се пренатрпаност затвора смањи јесте изрицање алтернативних санкција и одређивање условног отпуста. Међутим, да би се могле у већем проценту изрицати алтернативне санкције, неопходно је створити услове за надзирање понашања осуђених на слободи. У том смислу, поједини аутори истичу да је "потребно основати службу пробације која у нашој земљи тренутно не постоји, а која би, с једне стране, прихватила извршење алтернативних санкција и надзор над осуђеницима условно пуштеним на слободу, а с друге стране, би могла да обавља послове постпеналне заштите. Оснивањем службе пробације посредно би се допринело и бољој заштити права особа лишених слободе, јер се у затворским установама неће налазити они према којима примена казне затвора није целисходна или они осумњичени којима је уместо притвора боље одредити неку другу врсту ограничења слободе кретања. Без такве службе, илузорно је настојање да се друштво потпуно заштити од криминалитета изрицањем казни затвора или одређивањем мера притвора" (Мрвић Петровић, Н., 2010: 93).

10.3 Два облика постпеналне помоћи која се примењују према осуђеним лицима

С циљем интеграције осуђеника у нови живот на слободи, елиминације „постзатворског печата“ и превазилажења бројних психичких, емоционалних, финансијских и других проблема са којима се они сусрећу по изласку из установе, спровођење третмана се не завршава након издржане казне. Осуђенику се различити видови помоћи пружају и по изласку из установе. То је нарочито важно због опасности од рецидивизма која је одмах по отпуштању на слободу интезивнија. Постпенална помоћ се примењује према осуђеницима на казну затвора, по протеклу времена на које је она изречена или по условном отпусту, као и према осуђеницима који се још увек налазе у затвору, непосредно пре њиховог отпуштања (Костић, М., Димовски, Д., 2011: 134).

Потреба постинституционалне заштите не постоји у идеалним условима успешно спроведеног институционалног третмана. Међутим, у највећем броју случајева нужност њене примене условљена је, било недовољним успехом институционалног третмана, било емоционалним тешкоћама и социјалним проблемима, уочи отпуштања осуђеника из установе. Као реакција на те проблеме може се јавити широки спектар емоција, од радости слободном животу, преко индиферентности, све до страха од неизвесности будућег живота (Korn, R.R., McCorkle, L.W., 1959: 267).

Различити видови бриге за осуђеника током и након издржане казне затвора могу се пратити још од XVIII века у Енглеској. Огледају се у добровољном раду појединаца у појединим затворима с циљем упошљавања осуђеника, организовања наставе и течајева. Међутим, прави значај тих изолованих покушаја појединаца јесте у промени става јавног мњења према осуђеницима, који је резултирао у формирању Централног удружења за помоћ отпуштеним осуђеницима у Енглеској 1924. године. Удружење је променило назив у Националну асоцијацију за бригу о делинквентима 1966. године (NACRO) и временом постало највећа добротворна организација која у сарадњи са приватним филантропским организацијама предузима активности на плану помоћи осуђеницима након отпуштања (Костић, М., Димовски, Д., 2011: 127).

У организовању постпепалног прихвата посебно се истичу скандинавске земље едукацијом органа социјалног старања, успостављањем мреже институција и улагањем значајних финансијских средстава у те сврхе. У Француској се постпепална помоћ пружа од стране одбора за пружање опште помоћи и проналажење запослења осуђеницима. У САД-у се, такође, спроводе бројни пројекти, уз значајну активност волонтерских организација, с циљем помоћи осуђеницима да опстану као корисни чланови друштва након изласка из затвора (Константиновић Вилић С., Костић М., 2011: 102).

Често, због бројних ограничења и, генерално, затворског начина живота, осуђеници губе самопоуздање, веру у себе, своје способности, стварају навике прилагођене затворском животу које се касније тешко могу уклопити у потребе слободног живота (Johnson, E., 1978: 178).

Већ приликом првог сусрета са слободом, код осуђеника се јавља осећај неизвесности, несигурности и страха за своју будућност, свој третман у заједници. Он често узрокује осећање сопствене инфериорности, ниског самопоуздања, сумње у спремност средине да га прихвати као свог члана без колебања и резерве, те има и таквих осуђеника који након спознаје немогућности уклапања на слободи, траже повратак у установу. У таквој ситуацији, осуђеник, уколико је препуштен сам себи и својим проблемима, као једини излаз и одговор на новонасталу ситуацију може видети пут криминалитета и девијантног понашања (Милутиновић М., 1988: 91).

Из свега напред наведеног, јасно је постојање потребе пружања помоћи осуђеном лицу по изласку из установе. Осуђеним лицима пружају се две врсте помоћи. У пенолошкој литератури оне се најчешће описују као спољашња и унутрашња.

1) Унутрашња помоћ одвија се као давање савета, подстицаја и охрабрења осуђеном лицу како да реши своје тешкоће с којима ће се највероватније суочити, већ приликом изласка из установе.

2) Спољна помоћ значи давање материјалних средстава, обезбеђење неког заослења, решавање привременог смештаја, породичних питања (Константиновић Вилић, С., Костић, М., 2011: 190).

Запослење се може одредити као финални фактор рехабилитације осуђених лица. Осуђеници наилазе на реалне тешкоће на путу проналажења свог запослења по изласку из установе. Оне се манифестују исказаним неповерењем од стране потенцијалних послодаваца, као последице боравка у затвору, сумњом у њихову професионалну оспособљеност. Сумња се некада показује исправном због немогућности установа да осуђенике оспособе у пуној мери за послове тражене на слободи. У том смислу друштво треба створити услове за запослење бившег осуђеника, исказати разумевање за бивше осуђенике и прихватити их као своје чланове. Неопходна је промена постојећих тенденција негативног опхођења друштва према бившим осуђеницима, отклањање подозрења према њима и елиминација одбацујућег става. Друштво треба да цени осуђеника на основу понашања након издржане казне, занемарујући, колико је то могуће, околност да се ради о извршиоцима кривичних дела. Зато је неопходно подизање свести јавности, њено „концентрисано васпитање“ (Johnson, E., 1978: 77). У многим правним

системима, активности из састава постпеналног третмана одвијају се у сарадњи државних органа и невладиних организација. У неким случајевима, његово спровођење је у потпуности препуштено цивилном сектору (Батрићевић, А., Срњић, Ј., 2013: 4).

Тренутно стање у друштву, неадекватни програми и немогућности да се помогне затвореницима након завршетка затворске казне, онемогућавају да се ова фаза процеса ресоцијализације успешно спроводи а негде се и уопште не спроводи.. У оквиру ове фазе врши се припрема затвореника за излазак из установе након окончања затворске казне. Она би требало, по правилу да се споводи у отпусним одељењима, али нажалост многе казнене установе не поседују ова одељења, па се негде она обавља у затвореничким колективима у којима су затвореници издржавали своју казну. Припреме за одлазак затвореника на слободу, почињу пре окончања затворске казне.

Многи од њих осећају страх како и на који начин ће почети свој живот испочетка, како ће бити прихваћени у средини, како ће оштећена страна реаговати на њихов повратак итд. Неки међу њима који су користили ванзаводске погодности немају таквих проблема и они са нестрпљењем очекују излазак из затвора.

Свима њима неопходна је подршка и охрабрење, како васпитача и породице, тако и средине у коју се враћају. Таква помоћ и заштита је неопходна из два разлога. Прво, она помаже бившем затворенику да се лакше реинтегрише у друштвени живот, и друго, адекватна постпенална заштита умногоме смањује поновно криминално понашање (Мацановић, Н., Надаревић, Д., 2014: 171).

Нажалост, управо недостатак помоћи након изласка из затвора утиче да многа осуђена лица, због разочарења и немогућности да се изборе са неуспесима и проблемима, долазе у искушење да се врате криминалу. Због тога остајемо затечени повратком неких затвореника који су били примерни за време издржавања затворске казне, а нису успели да се снађу након изласка из затвора.

10.4 Правно регулисање постпеналног третмана у међународним оквирима

10.4.1 Стандардна минимална правила УН о поступању с осуђеницима

Стандардна минимална правила УН о поступању са осуђеницима усвојена на Првом конгресу Уједињених нација о превенцији злочина и поступању са преступницима, одржаном у Женеви 1955. године, и одобрена од стране Економског и Социјалног савета резолуцијама 663 Ц (XXIV) од 31.07.1957. год. и 2076 (LXII) од 13.05.1977. године, прописују да поступање са лицима осуђеним на затворске казне или мере које подразумевају лишавање слободе, има за циљ да код осуђеника створи вољу и развије свест да по изласку из затвора живе нормално, поштујући закон и зарађујући онолико колико им је потребно за живот. Третман према осуђеницима треба да буде такав да допринесе јачању њиховог самопоштовања и осећаја одговорности (члан 65).

У делу који се односи на помоћ која се осуђеницима пружа након изласка из затвора, прописују да од самог почетка осуде треба водити рачуна о будућности осуђеника после његовог изласка на слободу. У том смислу, потребно је осуђеника подстицати да ствара и одржава такве односе са људима и организацијама изван установе који ће бити у најбољем интересу његове друштвене рехабилитације и у интересу његове породице (члан 80). Осим тога, овим Правилима предвиђа се обавеза за разне службе и организације, које пружају помоћ осуђеницима након изласка из установе како би поново нашли своје место у друштву, да у границама својих могућности прибаве осуђеним лицима потребне исправе и документацију о идентитету, затим да им пронађу посао, смештај, да им обезбеде одећу и средства која су им потребна да стигну до одређеног места и да могу нормално живети након изласка из затвора. Ради ефикасног пружања ове помоћи, надлежни представници служби и организација морају имати приступ затворима и затвореницима од самог почетка њиховог издржавања казне, како би од осуђеника сазнали какву будућност желе и у складу са тим предузели одређене мере. Делатности ових служби и организација треба да буду што је могуће више централизоване и усклађене како би њихов труд био исплативији, а поновно укључивање осуђеника у друштво успешније (члан 81).

Стандардна минимална правила УН о поступању са осуђеницима, као документ донет под окриљем УН-а, су посебно важна и значајна за развој постпеналне заштите у многим правним системима, с обзиром да се њима постављају основни принципи извршења казне и праксе у поступању са затвореницима, а на темељима данашњих схватања постпеналне заштите у најразвијенијим правним системима света. Правила предвиђају да се у поступању са затвореницима мора водити рачуна о њиховој будућности од самог почетка издржавања казне, како би након изласка из затвора могли да живе у складу са законом, радећи поштено, и зарађујући онолико колико им је потребно за живот.

10.4.2 Европска затворска правила

Европска затворска правила (Препорука REC (2006) 2, коју је усвојио Комитет министара 11.01.2006. године на 952-ој седници заменика министара), прописују да се према свим лицима лишеним слободе поступа уз поштовање њихових људских права (члан 1), као и да лица лишена слободе задржавају сва права осим оних која су им судском одлуком о осуди одузета (члан 2). Живот у затвору мора да буде тако организован да одражава позитивне аспекте живота у заједници (члан 5), а сами затвори треба да буду тако уређени да омогућавају реинтеграцију у слободно друштво лица која су била лишена слободе (члан 6). У том смислу треба подстицати сарадњу са спољашњим службама социјалне заштите и колико је год могуће укључити цивилно друштво у живот у затвору (члан 7).

У делу Препоруке под називом "Сврха режима за затворенике", прописано је да режим за затворенике треба да буде одређен тако да им омогући да воде одговоран живот без везе са криминалом (члан 102 став 1). Након пријема затвореника треба израдити извештај, у најкраћем могућем року, о личним својствима затвореника, предложеним програмима издржавања казне за сваког појединачно и стратегији припреме за њихово отпуштање (члан 103 став 2). Ради успешног преласка са живота у затвору на начин живота у заједници, који је у складу са законима, затвореницима је потребно на време обезбедити помоћ пре отпуштања, кроз различите поступке и посебне програме (члан 107 став 1). Затворске власти сарађују са службама и институцијама које врше надзор и

пружају помоћ отпуштеним затвореницима у циљу омогућавања да поново нађу своје место у заједници, а посебно у односу на породицу и запослење (члан 107 став 4), а службеницима социјалних служби и организација се допушта да посећују затвор и затворенике како би их припремили за отпуштање и са њима испланирали програм збрињавања након отпуштања (члан 107 став 5). На основу свега овога, може се закључити да Европска затворска правила истичу важност како унутрашње, тако и спољашње постпеналне помоћи, а све у циљу успешне ресоцијализације и реинтеграције бивших осуђеника у живот на слободи.

III Емпиријско истраживање

1. Предмет и циљ истраживања

Иако се општи циљ кажњавања састоји у сузбијању друштвено опасних делатности којима се угрожавају или повређују друштвене вредности које су заштићене кривичним законодавством, ресоцијализација има за циљ да поново укључи девијантну особу у друштвене процесе редовног живота и рада, и да на крају она навикне да прихвата и поштује друштвена правила и да се не понаша криминално, због страха од последица примењене казне.

То се успешно постиже различитим методама и начинима поступања. Иако су оне бројне и разноврсне све су подједнако важне и целисходне, јер се односе на такође различите виновнике. Врло је важно научно истраживање свих ових метода и побољшање истих на тај начин. Међутим врло је мало тога у пракси што указује на већу потребу за истраживањем. Ово истраживање је усмерено на карактеристике и облике појединих облика третмана, њихове недостатке и проблеме приликом примене, у Окружном затвору у Врању. У овом раду бавићемо се некима од њих. Циљ истраживања постављен је у складу са глобалним циљем сваког научно-истраживачког рада, да се оригиналним резултатима да свој допринос овој проблематици. Најважнији циљ је сагледавање процеса ресоцијализације и примене разних облика третмана из перспективе осуђених лица, и на који начин тај третман утиче на њих.

2. Временски и просторни оквир у коме се истраживање спроводи и узорак истраживања

Истраживање је спроведено у току јуна 2017. године у Окружном затвору у Врању. Ради се о установи полуотвореног типа за издржавање казне затвора до три месеца,

изречене казне затвора у прекршајном поступку и извршење мере притвора. Затвор се налази у улици Цара Душана бр. 1 у Врању. Капацитет овог затвора је пројектован за 60 осуђених и 50 притворених лица.

Просечно бројно стање осуђених је 30, притворених лица 25, и 17 кажњених у прекршајном поступку. Окружни затвор у Врању чини један објекат који се састоји од управног дела и две целине за смештај осуђених и притворених лица. Управни део састоји се из просторија за смештај административних радника, као и просторија за смештај и боравак службе за обезбеђење и опреме. У Затвору за потребе лица лишених слободе постоји затворска библиотека са преко 550 наслова, здравствена амбуланта, теретана, ТВ-сала итд. Део Затвора за смештај осуђених лица састоји се из просторија за спавање, санитарних чворова и просторија за дневни боравак и обедовање. (преузето са: <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivичnih-sankcija/okružni-zatvori/okružni-zatvor-u-vranju/>).

Истраживање у Окружном затвору у Врању спроведено је, након упознавања конкретне затворске атмосфере, на узорку од 25 осуђеника. С обзиром на бројно стање од 52 осуђеника на дан 23.06.2017. године, сматра се да узорак од 48,07% од укупног броја осуђеника у Окружном затвору Врање, обезбеђује репрезентативност и омогућава примену добијених резултата на осуђеничку популацију Окружног затвора Врање. За овај узорак затвореници су бирани насумице.

3. Хипотезе истраживања

1) Образовни ниво осуђеника у просеку је нижи од образовног нивоа неделинквентне популације.

2) Рад осуђеника, као један од облика третмана, првенствено је усмерен ка производној грани.

3) Постоји могућност радног ангажовања осуђеника ван установе.

4) Већина осуђеника своје слободно време проводи бавећи се углавном спортским активностима.

5) Групни рад са осуђеницима широко се примењује у ОЗ у Врању.

6) Учешће у групном раду првенствено се темељи на жељи и вољи осуђеника да напредују и буду бољи људи.

7) Групни рад са осуђеницима има значајније ресоцијализационо дејство.

8) Контакт са спољним светом осуђеници остварују углавном преко посета.

9) Затвореници у ОЗ у Врању су били више пута дисциплински кажњени.

10) Затвореници су задовољни могућностима које им пружа затворска теретана.

11) На добро владање и поштовање прописа затворенике подстиче сопствена жеља да се промене и поштују затворске прописе.

12) Затвореници у ОЗ у Врању за добро понашање и владање у највећем броју случајева могу да добију привилегију у вези са пријемом посета и пакета.

4. Методологија рада

Приликом спровођења емпиријског истраживања коришћени су метод непосредног и посредног посматања и метода анализе садржаја. Метод непосредног посматрања

коришћен је са циљем да се утврде одређене чињенице везане за осуђено лице, установу и третман. Приликом прегледа личних листова осуђеника коришћени су методи анализе садржаја и посредног посматрања.

Да би се изградили односи поверења са осуђеним лицима, да би се контакт са њима прилагодио циљу истраживања и да би се добили релевантни подаци, уз уважавање свих специфичности пенилошког истраживања, коришћена је техника анкетирања осуђених лица.

Такође, да би се остварила неопходна сарадња са особљем установе, примењена је техника интервјуисања затворског особља (првенствено васпитача који раде са осуђеницима).

За потребе предмета истраживања је направљен анкетни упитник. Анкета је спроведена анонимно што је осуђеницима наглашено на самом почетку у анкетном упитнику, с циљем објективнијег испитивања, писмено.

Анкета је спроведена у библиотеци ОЗ у Врању, појединачно са сваким од њих, уз ограничење од 10 минута по особи.

Техника интервјуисања примењена је према особљу које је запослено у ОЗ у Врању, првенствено према четворо васпитача који раде за осуђеницима јер су они најкомпетентнији за давање одговора, уз бележење одговора у току самог разговора.

Статистички подаци обрађени су у табелама.

5. Резултати истраживања

Током истраживања неке хипотезе су потврђене, неке делимично, а неке нису.

1) Прва хипотеза је ДЕЛИМИЧНО ПОТВЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ ИЗ ТАБЕЛЕ 1, осуђеници имају већи проценат средњег и

вишег образовања од неделниквентене популације али мањи је проценат са вишим и основним образовањем.

Према резултатима пописа из 2012. године, од укупног броја становника Србије од 6.161.584 лица, број лица без школске спреме износи 164.884 (2,68%), са непотпуним основним образовањем је 677.499 лица (11%), основним образовањем 1.279.116 (20,76%), средњим образовањем 3.015.092 или 48,93% (збирни податак за лица са средњом школом и лица која су завршила специјализацију после средње школе), вишим образовањем 348.335 (5,65%) и високим 652.234 (10,59%). За 24.424 лица (0,40%) нема података о школској спреми (Републички завод за статистику, 2013).

Табела 1: Писменост у Србији

	Број лица	Процент
Без школске спреме	164.884	2,68%
Непотпуно основно образовање	677.449	11%
Основно образовање	1.279.116	20,76%
Средње образовање	3.015.092	48,93%
Више образовање	348.335	5,65%
Високо образовање	652.234	10,59%
Нема података о школској спреми	24.424	0,40%

Резултати анкете показали су да осуђеници у Окружном затвору у Врању, углавном имају завршену средњу школу (17 осуђеника или 68%). 4 затвореника навело је да има основну школу што је 16%. 2 затвореника навело је да има вишу школу што чини 8%, и свега по 1 затвореник навео је да има високу, односно недовршену основну школу, што чини по 4% од укупне популације испитаних лица. Ниједан испитаник није се декларисао као неписмено лице (0%).

Табела 2: Писменост осуђеника у Окружном затвору у Врању

	Број лица	Процент
Без школске спреме	0	0%
Непотпуно основно образовање	1	4%
Основно образовање	4	16%
Средње образовање	17	68%
Више образовање	2	8%
Високо образовање	1	4%

2) Друга хипотеза НИЈЕ ПОТВРЂЕНА. Очигледно да ОЗ у Врању нема капацитета и материјалних средстава за организовање производног рада.

Од 25 анкетираних осуђеника, њих 18 се изјаснило да је радно ангажовано у затвору, док је остатак од 7 осуђеника негативно одговорио на постављено питање. Што се тиче радно ангажованих осуђеника, већина, њих 10 је навело да је ангажовано у кухињи. 3 је ангажовано на пословима одржавања хигијене, 3 на редарству и двоје у бифеу. Током разговора са социјалним радницама, добијен је податак да се 4 лица налазе на поштеди (то су лица која су неспособна за рад). Током летње сезоне већина радно способних лица је ангажована на терену у оквиру локалних цркава, манастира, и хуманитарних организација.

- **На којим сте пословима ангажовани у затвору?**

Табела 3: Радно ангажовање осуђеника у затвору

	Број лица	Процент
Кухиња	10	40%
Хигијена	3	12%
Редарство	3	12%
Бифе	2	8%
Остали непроизводни послови и поштеда	7	28%

3) Трећа хипотеза ЈЕ ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ ИЗ ТАБЕЛЕ 4.

На питање да ли постоји радно ангажовање осуђеника ван установе, чак 21 затвореник је дао потврдан одговор, троје њих је дало негативан а 1 затвореник је изјавио да не зна одговор на постављено питање. Из разговора са стручним лицима у Окружном затвору у Врању, добијен је податак да се радно ангажовање осуђених лица ван установа своди на минимум, јер нико неће да прими лице које је било на издржавању казне, јер сматра такво лице неподобним за обављање неког посла па чак и опасним. Очигледно да се у будућности мора више радити на овом питању.

- **Да ли постоји могућност ангажовања осуђеника ван установе?**

Табела 4: Могућност радног ангажовања осуђеника ван установе

	Број лица	Процент
Да	21	84%
Не	3	12%
Не знам	1	4%

4) Четврта хипотеза ЈЕ ДЕЛИМИЧНО ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 5. Већина осуђеника гледа ТВ током слободног времена, али добар део њих обавља спортске активности или игра шах, који спада у неку врсту спорта.

Приликом анкетања, 12 осуђеника је навело да слободно време проводи углавном у ТВ- сали, њих 7 се изјаснило да слободно време проводи бавећи се спортом

(стони тенис, теретана...), 3 иде у библиотеку за време слободног времена, док су остала тројица навела да слободно време углавном проводе играјући шах, домине, и друге игре за размишљање. Ниједан затвореник није навео да за време слободног времена присуствује позоришним и другим представама, из чега се закључује да Окружни затвор у Врању вероватно не поседује салу за позоришне представе. Што се тиче затвореника у затвореним одељењима, њима је ограничено слободно време, они имају право само на шетњу у трајању од 2 сата дневно, те се њихове активности своде на играње видео игрица које могу донети од куће.

- **Шта обично радите за време слободног времена у затвору?**

Табела 5: Слободно време осуђеника

	Број лица	Процент
Телевизија	12	48%
Спорт	7	28%
Библиотека	3	12%
Позоришне представе	0	0%
Друго	3	12%

Библиотека у ОЗ у Врању опремљена је са преко 550 наслова различитих жанрова (стручна литература, белетристика, романи....). На питање да ли сте задовољни затворском библиотеком, већина затвореника је одговорила да не чита књиге, а они који читају су навели да су задовољни и да углавном налазе оно што им треба (шта их занима).

5) Пета хипотеза ЈЕ ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ ИЗ ТАБЕЛЕ 6. Наиме само 2 осуђеника су изјавила да се разговори не организују а 2 да не знају.

На питање да ли се организују групни разговори у ОЗ у Врању са осталим осуђеницима и васпитачем, велики број осуђеника је потврдно одговорио на ово питање, њих четворица су рекла да се организују али да не учествују у њима, двојица да се не организују и двојица да не знају одговор на ово питање. Од васпитача у ОЗ у Врању је добијен одговор да се редовно обављају групни разговори са осуђеницима, а по потреби и појединачно. Разговори се обављају на тај начин што један васпитач има групу која може да броји до 7 члана. Ти разговори трају одприлике од пола сата до сат времена. На састанцима се води дискусија о проблемима затвореника, условима рада, слободном времену, а затвореницима је остављена могућност да међусобно размењују искуства.

- **Да ли се организују групни разговори у ОЗ у Врању са васпитачима и осталим осуђеницима?**

Табела 6: Групни разговори

	Број лица	Процент
Да, организују се појединачно с васпитачем	14	56%
Да, организују се групно са васпитачем	17	68%
Организују се али не учествујем у њима	4	16%
Не организују се	2	8%
Не знам	2	8%

6) Шеста хипотеза ЈЕ ДЕЛИМИЧНО ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 7.

На питање шта Вас је навело да учествујете у разговорима, 9 осуђеника је навело да су мислили да ће тако постићи шире погодности у затвору, 10 је навело да је то њихова

жеља и воља да се побољшају, а остали да не учествују у разговорима или да уопште не знају да се разговори организују.

- **Шта Вас је навело да учествујете у разговорима?**

Табела 7: Мотиви учешћа у групним разговорима

	Број лица	Процент
Сопствена жеља и воља да нешто научим и будем бољи човек	10	40%
Васпитачи	0	0%
Мислио сам да ћу стећи шире погодности у затвору ако учествујем у њима	9	36%
Не учествујем у разговорима	4	16%
Не знам да ли се разговори уопште организују	2	8%

7) Седма хипотеза ЈЕ ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 8. Велика већина осуђеника је одговорила да разговори на њих имају позитван ефекат.

На питање да ли разговори са осталим осуђеницима и васпитачима помажу да се лакше издржи казна, 16 затвореника је одговорило да се после ових разговора боље осећало, и да им ови разговори заиста олакшавају казну, њих 3 је одговорило да су делимично задовољни овим разговорима а остали да нису или да не знају одговор на ово питање.

- Да ли разговори са осталим осуђеницима и васпитачима помажу?

Табела 8: Ефикасност разговора

	Број лица	Процент
Да, после њих се осећам боље и лакше подносим боравак у затвору	16	64%
Делимично, понекад могу да имају контраефекат	3	12%
Не помажу	2	8%
Не знам	4	16%

8) Осма хипотеза ЈЕ ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 9. Већина затвореника је одговорила да се њихови контакти са спољним светом остварују или доласком њихових породица, рођака, пријатеља... у посету или њиховом посетом њима приликом изласка из затвора.

Посете у ОЗ у Врању се организују средом и недељом. 9 затвореника је одговорило да контакте с спољним светом најчешће остварују преко тих посета, њих 7 остварују контакте приликом изласка из затвора ради посете, 5 затвореника то чини телефонским разговорима, 3 затвореника пријемом пакета а 1 затвореник пријемом и слањем писама.

- **Како се остварују Ваши контакти са спољним светом?**

Табела 9: Контакти с спољним светом

	Број лица	Процент
Пријемом посета	9	36%
Изласком из затвора ради посете	7	28%
Коришћењем телефона	5	20%
Пријемом пакета	3	12%
Пријемом и слањем писама	1	4%

9) Девета хипотеза НИЈЕ ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 10. Огромна већина затвореника је одговорила да нису били дисциплински кажњавани.

У ОЗ у Врању примењују се мере кажњавања осуђених лица у случајевима извршења лакших или тежих дисциплинских преступа, али се такође и примењују мере награђивања осуђеника. У највећем броју случајева осуђеници чине дисциплинске преступе непридржавањем услова коришћења неке од додељених погодности. Социјални радници (васпитачи) који раде са осуђеним лицима наводе да осуђена лица често чине дисциплинске преступе на тај начин што осуђено лице коме је одобрен излазак из затвора у одређеном трајању, прекорачи време боравка ван затвора или дође у затвор под утицајем психоактивних супстанци, чиме је аутоматски учинило тежи дисциплински преступ, и он се по правилу кажњава одузимањем додељене погодности осуђеном лицу. Такође забележени су дисциплински преступи у виду туча, коришћења недозвољених супстанци (дешавало се да се дрога уноси у затвор приликом пријема пакета у коме су били колачи а унутра њих психоактивне супстанце), тетовирања итд... У последње време није било бекста, мада су раније забележени случајеви бекства додуше у мањем броју.

На питање да ли су у ОЗ у Врању били дисциплински кажњени велика већина затвореника је одговорила да нису, понеки да су само једном кажњавани а само 2

затвореника су одговорила да су више пута били дисциплински кажњени, што говори у прилог томе да се у ОЗ у Врању углавном придржавају прописаних правила.

- **Да ли сте у затвору били дисциплински кажњени?**

Табела 10: Дисциплинско кажњавање

	Број затвореника	Процент
Да једном	4	16%
Да више пута	2	8%
Не	19	76%

10) Десета хипотеза ЈЕ ДЕЛИМИЧНО ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 11.

На питање да ли су задовољни оним што им пружа затворска теретана, мало више од половине затвореника је одговорило да јесу, нешто мањи проценат да су делимично задовољни, двоје них је одговорило да нису а њих троје је одговорило да не користи теретану.

- **Да ли сте задовољни могућностима којим Вам пружа затворска теретана?**

Табела 11: Затворска теретана

	Број лица	Процент
Да у потпуности	11	44%
Да делимично	9	36%
Нисам задовољан	2	8%
Не користим теретану	3	12%

11) Једанаеста хипотеза ЈЕ ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ ИЗ ТАБЕЛЕ 12.

Већина затвореника је одговорила да их на добро владање и поштовање прописа подстиче сопствена жеља да се промене и поштују затворске прописе. По 7 затвореника је одговорило да су то или страх од казне због кршења затворских прописа или могућнос да стекну одређене привилегије.

- **На добро владање и поштовање затворских прописа подстиче Вас?**

Табела 12: Поштовање затворских прописа

	Број лица	Процент
Могућност да стекнете одређене привилегије у затвору	7	28%
Жеља да се промените и поштујете прописе	11	44%
Страх од казне због кршења прописа	7	28%

12) Дванаеста хипотеза ЈЕ ДЕЛИМИЧНО ПОТВРЂЕНА ШТО СЕ ВИДИ У ТАБЕЛИ 13.

Приликом анкетања 10 затвореника је одговорило да за добро владање и понашање у ОЗ у Врању су углавном добијали право на излазак ван затвора у одређеном року, посебно затвореници отвореног одељења. Њих 8 је одговорило да су добили привилегије у вези са пријемом посета и пакета, 4 затвореника је одговорило да ништа нису добили, а троје њих да не зна одговор на постављено питање.

- **За добро понашање у ОЗ у Врању можете да добијете?**

Табела 13: Добро понашање и владање

	Број лица	Процент
Право на излазак ван затвора у одређеном року	10	40%
Привилегије у вези с пријемом посета и пакета	8	32%
Ништа	4	16%
Не знам	3	12%

IV ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Све више на значају добија питање ресоцијализације осуђених лица, са променама у схватању сврхе кажњавања и његовом постављању на темељним начелима хуманизма уз уважавање вредности човекове личности. Иако су осуђени на неки начин одбачени од стране друштва и „етикетирани“, никако се не сме изгубити из вида да се ради о људским бићима која имају потребу за другим људима, смислом, прихваћеношћу од стране заједнице у коју треба да се врате. Због тога казна сама по себи не сме бити циљ. Да би разни облици третмана, као инструменти остварења ресоцијализације, заиста и довели до ње, потребно је васпитно-образовне активности и садржаје поставити на ниво хуманистичких вредности и начела. Како је историјско искуство недвосмислено показало, није довољно осуђеника само изоловати из друштва на одређено време и препустити га на старање затвору, као институцији, јер ће он након истека казне само изаћи као још већи противник друштва и нормативног система. На тај начин криминалитет добија друштвено опаснију димензију, а затвор постаје управо фактор његовог развоја. Примена третмана наилази на бројне препреке, од губитка воље и поверења у људе на страни осуђеника, осећања одбачености, утицаја околине и понашања осуђеника у виду отпора и бојкота према сваком покушају промене до хетерогености осуђеничке заједнице, те потребе диференцираног приступа. Међутим, третман даје успешне резултате и остварује своју сврху у виду позитивних промена у личности осуђеника ако институционални систем функционише у јединственом духу програмских начела на којима третман почива. То практично значи да се осуђеник ступањем у установу не суочава са изолованим појединцима у ликовима осталих осуђеника у формалној организацији затвора, већ са системом који као целина делује на осуђено лице, с циљем да оно усвоји социјално прихватљиве облике понашања. Високи проценат осуђеника који се по издржаној казни враћа у установу, не говори о непостојању рехабилитационог утицаја корекционих установа, већ о потреби проналажења узрока пенилошког рецидивизма. Неопходно је испитивање да ли је та појава условљена искључиво промашајима у раду установе, а у којој мери на њу делују спољни, друштвени и други чиниоци (Johnson, E., 1978: 153). Управо ради тога се врше бројна истраживања, а њихови резултати се практично примењују кроз реформе казнено-поправних система. Србија је направила велики

напредак у усаглашавању свог казнено-правног система са европским стандардима усвајањем низа закона, али се са реформом казненопоправног система тек отпочело, те остаје још много тога да се уради. Један од недостатака јесте уочавање пропуста у спровођењу третмана, те предлагање конкретних мера ради њиховог превазилажења.

Савремена пенолошка мисао и пенитенцијарна пракса треба да буду преокупирани проналажењу дубљег дриштвеног смисла и садржине извршења казне лишења слободe, а све то кроз општи циљ који се означава као ресоцијализација осуђених лица, и старање претпоставки за њихово успешно укључивање у живот на слободи. Да би процес ресоцијализације био успешно окончан, мора се водити рачуна о раличитим факторима који на њу утичу, почевши од услова и организације казнено поправних установа и наставно-образовне активности, па преко индивидуализације казне и адекватног третмана осуђеника. Неопходно је и активно учешће самих осуђених лица, јер без њихове активности могућност спровођења третмана је лимитирана. У нашим пенитенцијарним системима главни проблем јесу неадекватни услови који валдају у казнено-поправним заводима, услед којих је могућност спровођења радног и образвног третмана осуђеника, који чине један од темеља преваспитавања, минимизирана. Већина осуђеника код нас изађе из казнено-поправних установа са истим нивом знања с којим су и ушли у установу. Што се тиче радног оспособљавања у многим казнено-поправним установама не постоје ни елементарни услови да би се оно реализовало.

Нерентабилни производи и роба која ником не треба, резултат су застареле технологије, затим присутни су недовољна стучност инструктора који врше обуку као и као и слаба мотивација осуђеника за радом и радним оспособљавањем. Присутна је мала разновсност послова на којима могу бити упошљени затвореници, и то доводи до немогућности прилагођавања посла самој личности осуђеника, па се стога прибегава било каквом запошљавању, јер било какав рад је делотворнији од класичне изолације и неупошљавања. Такође тешко је изводљиво и удруживање с приватним сектором у смислу упошљавања затвореника, јер стопа незапослености и лица која се налазе на слободи је јако велика, па није ни чудо што лица која се налазе у казнено-поправним установама немају могућност упошљавања. Код нас имамо, у целини гледано, врло низак ниво

стручњака у служби за преваспитавање, где на основу неких података имамо ситуацију да у неким казнено-поправним установама иде 1 васпитач на преко 100 осуђеника.

Казна затвора сматра се окосницом кривичних санкција и због тога јој се посвећује посебна пажња, што је разумна последица чињенице да је на почетку 21 века, око 2 милиона људи лишено слободе. Треба се поћи од тога да су лица лишена слободе чланови друштва, и да су само привремено издвојена у казнено поправним установама, зато поступање према њима треба бити такво да омогућава њихово што успешније враћање у заједницу. Зато Европска затворска правила кажу да су основни циљеви кажњавања преваспитавање и оспособљавање за живот на слободи. Њима треба да се тежи за успостављање минимума у поштовању принципа хуманог поступања са лицима лишеним слободе уз остављање могућности државама да у законодавству предвиде шира права.

Извештаји невладиних организацију указују да се ситуација у казнено - поправним установама код нас из године у годину побољшава, али је и даље то чињеница да велики број осуђених лица уопште не прође процес резочијализације.

V Литература

Литература на српском језику

1. Атанацковић, Д. (1975). *Критеријуми одмеравања казне*, Београд: Просвета.
2. Атанацковић, Д. (1988). *Пенологија*. Београд: Научна књига.
3. Батрићевић, А. и Срњић, Ј. (2013). Улога удружења грађана у послепеналном периоду. *Ревија за криминологију и кривично право*. Vol. 51. Бр. 2.
4. Бошковић, М. и Радоман, М. (2002). *Пенологија*. Нови Сад: Центар за издавачку делатност Правног факултета.
5. Драгојловић, Ј., Кушић, И. и Савић, З. (2013). Улога радне и образовне активности у функцији ресоцијализације. *Безбједност Полиција Грађани*, 9 (3-4). Бања Лука: Министарство унутрашњих послова Републике Српске.
6. Ђорђевић, Д. (1997). *Улога наставника у процесу ресоцијализације*, *Зборник радова*, Крушевац. Министарство правде Републике Србије и Васпитно поправни дом за малолетнике Крушевац.
7. Жунић - Павловић, В. (2004). *Евалуација у ресоцијализацији*. Београд: Партенон.
8. Игњатовић, А. и Голић, Д. (2009). Горућа питања у вези са реформом у систему извршења кривичних санкција и заштитом лица лишених слободе. *Право – теорија и пракса*, 26 (7-8), 54-76.
9. Јашовић, Ж. (1964). *Принципи превапитавања лица осуђених на казне лишења слободе*. Београд: Приватни живот.
10. Јашовић, Ж. (2000). *Пенолошка андрагогија*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
11. Кнежић, Б. (2001). *Образовање и ресоцијализација: методе мерења*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
12. Константиновић Вилић, С. и Костић, М. (2011). *Пенологија*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета.

13. Константиновић Вилић, С. и Костић, М. (2013). *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*. Ниш: Центар за публикације Правног факултета.
14. Костић, М. и Димовски, Д. (2011). Постпенална помоћ као облик третмана и/или криминополитичка мера. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*. Бр. 58.
15. Мазић, С. (1997). *Кривичне санкције институционалног карактера*. Сокобања: Удружење за кривично право и криминологију Југославије.
16. Мацановић, Н. и Надаревић, Д. (2014). *Пенолошка андрагогија*. Бања Лука: Европски дефектологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбједносна, социолошка и криминолошка истраживања.
17. Милутиновић, М. (1985). *Криминална политика*. Београд: Савремена администрација, ООУР „Савремена књига“.
18. Милутиновић, М. (1981). *Пенологија*. Београд: Савремена администрација.
19. Милутиновић, М. (1988). *Пенологија*. Београд: Савремена администрација.
20. Мимица, А. и Богдановић, М. (2007). *Социолошки речник*, Београд. Завод за уџбенике.
21. Млађеновић-Купчевић, Р. (1981). *Основи пенологије*. Сарајево: „Свјетлост“-ООУР Завод за уџбенике и наставна средства у Сарајеву.
22. Недељковић, Д. (1971). *Етика: Рад, воља, радост. II deo*. Београд: Научно дело.
23. Огризовић, М. (1956). *Основи педагошке андрагогије*. Загреб: DSUP-NRH.
24. Радоман, М. (2003). *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*. Нови Сад: Правни факултет Универзитета у Новом Саду; Центар за издавачку делатност Нови Сад.
25. Радоман, М. (2009). *Пенологија и казнено извршно право*. Нови Сад: Центар за издавачку делатност Правног факултета.
26. Савићевић, Д. (1989). *Концепција образовних потреба у андрагогији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
27. Соботинчић, А. (1978). Рационално коришћење слободног времена у казнено-поправним установама. *Пенологија*. 1-2/78.

28. Соботинчић, А. (1978). Улога музике у третману осуђених лица и малољетних преступника. *Пенологија*. 1/76.
29. Соколовић, С. (2011). *Савремене глобалне тенденције у контроли криминалитета (карактеристике, перспективе и осврт на домаће прилике)*. Крагујевац: Правни факултет.

Литература на страном језику

1. Арнаудовски, Љ. (1988). *Пенологија, наука за извршување на кривичните санкцији*. Скопје: Правен факултет.
2. Arendt, H. (1906-1975). *The human condition*. Internet Encyclopedia of Philosophy.
3. Bergson, A. (1954). "On the Concept of Social Welfare," *Quarterly Journal of Economics*.
4. Brinc, F. (1976). *Pomoč odpuščenim obsojencem*. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, 27(3).
5. Coyle, W. J. (1987). *Libraries in Prisons: A Blending of Institutions*. USA: Greenmood press.
6. Cunliffe, B. (2000). *"The Ancient Celts"*.
7. DeLisi, M., Conis, J. P. (2013). *American correctons: Theory, research, policy and practice*. USA: Cathleen Sether.
8. Elliot, M. (1962). *Zločin u savremenom društvu*. Sarajevo: V. Maslesa.
9. Ellis H. B., Teeters N. K. (1963). *New Horizons in Criminology*. 3th ed. New York: Prentice-Hall, Inc.
10. Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*.
11. Hedges, C. (2013). *The Business of Mass Incarceration*; Truthdig.
12. Johnson, E. (1978). *Crime, correction and society*. Washington: Dorsey Press.
13. Камбовски, В. (2011). *„Казнено право Опит дел“*. Скопје: Универзитет Св. Кирил и Методиј.

14. Klančar, T. (1993). *Pomoč odpuščenim obsojencem pri vključevanju v družbo kot del individualnega prevzgojnega programa med prestajanjem zaporne kazni in po odpustu na prostost*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
15. Korn R.R. & McCorkle L.W. (1959). *Criminology and Penology*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
16. Кораћ, Х. (2006). *Пенолошки третман и утицај на осуђено лице у затвору*, Пенолошка теорија и пракса.
17. Кораћ, Х. (2009). *Пенологија*. ДЕС Сарајево. Правни факултет у Кисељаку.
18. Martinson, R. (1974) What works?: Questions and answers about prison reform. *Public Interest*, 35.
19. Mays L. G. & Winfree T. L. (2009). *Essentials of corrections*. 4th ed. Wandsworth: Criminal justice.
20. Menninger, K., M. D. (1968). *The Crime of Punishment*. New York: Viking Press. U D. Dressler (Editor), *Readings in criminology and penology*. New York and London: Columbia University Press.
21. Пешић, В. (1981). *Криминологија*, Титоград. Универзитет Вељко Влаховић.
22. Ракочевић, В. (2007). *Криминологија*. Подгорица. Правни факултет.
23. Reckless, W. (1955). *The Crime Problem*. 2nd ed. New York: Appleton-CenturyCrofts.
24. Roberta, Ch. N. (1974). *La participation du juge a l'application des sanction penales*. Geneva: Georg. gl. II.
25. Ryan, T. A. (1997). *Literacy training and reintegration of offenders*. *Forum of Corrections Research*, 3(1).
26. Сулејманов, З. (1997). *Пенологија*. Скопје, Књига втора, Магор.
27. Sumter, Melvina T. (2000). *Religiousness and Post-Release Community*. National Criminal Justice Reference Service(NCJRS).
28. Шепаровић, З., (1987). *Криминологија и социјална патологија*. Загреб, Правни факултет.

Интернет извори

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_izvršenju_krivicnih_sankcija.html (Приступљено: 7. августа 2017. године.).

<http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivicnih-sankcija/okruzni-zatvori/okruzni-zatvor-u-vranju/> (Приступљено: 12. августа 2017. године.).

<http://www.ian.org.rs/dogadjaji/zatvorpozarevac.htm> (Приступљено: 16. августа 2017. године.).

<http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivicnih-sankcija/vaspitno-popravni-dom-za-maloletnike/vaspitno-popravni-dom-u-krusevcu/> (Приступљено: 17. августа 2017. године.).

Виктимолошко друштво Србије. Пројекат *"Припрема за излазак на слободу и социјална интеграција осуђеница"*. (2012) <http://www.vds.org.rs/RealizovaniProjekti.htm> (Приступљено 18. августа 2017. године.).

Krstarica. vesti. *"Bivšim robijašima male šanse za bolji život"*, 15. август 2013. <http://vesti.krstarica.com/hronika/bivsim-robijasima-male-sanse-za-bolji-zivot/> (Приступљено: 18. августа 2017. године.).

Меденица, В. *Активности у реализовању постпеналног третмана*. 28.11.2009. <http://www.er.rs/forum/index.php?topic=336.0;wap2> (Приступљено 16. августа 2017. године.).

Центар за социјални рад Крушевац <http://www.csrkrusevac.rs/o%20nama.html> (Приступљено: 17. августа 2017. године.).

OSCE Organization for Security and Co-operation in Europe. *Misija OEBS u Srbiji podržava razvoj Uprave za izvršenje krivičnih sankcija*. 14. мај 2013 <http://www.osce.org/sr/serbia/101431> (Приступљено: 17. августа 2017. године.).

Новински чланци (on-line издања)

Наташа Мрвић-Петровић, *„Препуштени сами себи“*, Политика, 16.04.2010. <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Prepushteni-sami-sebi.lt.html> (Приступљено: 14. августа 2017. године.).

АМ, *"Едукација осуђеника у три затвора у Србији"*, Нови магазин, 26.03.2013. <http://www.novimagazin.rs/vesti/edukacija-osudjenika-u-tri-zatvora-u-srbiji> (Приступљено 20. августа 2017. године.).

Novosti.rs, "Bivši osuđeniци: Iz zatвora pravo u beznade" <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.291.html%3A402062-Bivšiosuđjenici-Iz-zatвora-pravo-u-beznadje> (Приступљено 21. августа 2017. године.).

Tanjug, "Помоћ за отпуштене из притвора и затвора и њихове породице", Глас јавности, 20. мај 2013. <http://www.glas-javnosti.rs/aktuelne-vesti/2013-05-20/pomoc-za-otпустene-izprитвора-i-zatвора-i-njihove-porodice> (Приступљено: 21. августа 2017. године.).

tli/VLM, "Država daje podsticaje za zapošljavanje bivših zatvorenika", Večernji list, 17.01.2013. <http://www.vecernji.hr/vijesti/država-daje-poticaje-zaposljavanje-bivšihzatvorenika-clanak-499079> (Приступљено: 22. августа 2017. године.).

Микаина Стевановић, "Најтеже је онима који из затвора немају где да се врате", Политика, 08.07.2013. <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Najteze-je-onima-koji-iz-zatvoranemaju-gde-da-se-vrate.lt.html> (Приступљено 23. августа 2017. године.).

Интернет извори на страном језику

Gruevska Drakulevski, A. (2012). Post-penal assistance of ex-prisoners, the case of the Republic of Macedonia. Skopje: Low Faculty "Iustinianus Primus" <http://www.lawreview.mk/pdf/04/Aleksandra%20Gruevska-Drakulevski.pdf> (Приступљено: 15. августа 2017. године.).

http://www.lpps.eu/pdf/survey_current_prison_situation_report_germany.pdf (Приступљено: 16. августа 2017. године.).

<https://www.gov.uk/life-in-prison/education-and-work-in-prison> (Приступљено: 16. августа 2017. године.).

Project H.E.L.P. http://www.aleph_institute.org/help.htm (Приступљено: 17. августа 2017. године.).

Second Chances After Prison, Published: October 13, 2011 <http://www.nytimes.com/2011/10/14/opinion/second-chances-after> (Приступљено 19. августа 2017. године.).

The Serious and Violent Offender Reentry Initiative <http://www.svori-evaluation.org/> (Приступљено: 19. августа 2017. године.).

Остала истраживачка грађа

Правни извори

Међународни правни извори

1. *Европска затворска правила* 1987. године, Савет министара Уједињених нација, члан 71. до 76;
2. *Европска затворска правила*, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд, 2006.
3. *Европска затворска правила*, Препорука REC (2006)2, Савет Европе, Београд (2006).
4. *Стандардна минимална правила за поступање са затвореницима* УН. Женева: Уједињене нације (1955).

Домаћи правни извори

1. *Закон о извршењу кривичних санкција*, Сл.гласник РС, бр,55/2014.
2. *Закон о извршењу кривичних санкција*, Сл. гласник РС, бр.85/2005, 72/2009 и 31/2011.
3. *Закон о извршењу кривичних санкција*, Сл. гласник РС, бр.16/97 и 34/01.
4. *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично правној заштити малолетних лица*, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005.
5. *Правилник о кућном реду казнено поправних завода и окружних затвора*, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2010 и 6/2011.
6. *Закон о социјалној заштити*. „Службени гласник РС“ бр. 24 (2011).
7. *Правилник о дисциплинским преступима, мерама и поступку према осуђеним лицима*. (2006). „Службени гласник РС“. бр. 59/06.
8. *Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица*. (2010). „Службени гласник РС“. бр. 72/2010.

9. *Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера.* (2014). „Службени гласник РС“ бр. 55/2014.
10. *Кривични законик* „Службени гласник Републике Србије“ бр. 85/2005,88/2005, - испр., 107/2005, -испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.
11. *Закон о прекршајима* „Службени гласник Републике Србије“, бр. 101/2005,116/2008 и 111/2009.
12. *Закон о раду Републике Србије* „Службени гласник Републике Србије“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009 и 32/2013.

Сажетак и кључне речи

На значају све више добија питање ресоцијализације осуђених лица, где је заступљена промена у схватању сврхе кажњавања и његовом постављању на темељним начелима хуманизма уз уважавање вредности човекове личности. Иако су затвореници од стране друштва на неки начин „етикетирани“ и одбачени, не сме се изгубити из вида да се ради о људским бићима која имају потребу за другим људима, смислом, прихваћеношћу од стране заједнице у коју треба да се врате. Код емпиријског дела овог мастер рада посебан осврт дат је на Окружни затвор у Врању. Посебан значај овог мастер рада огледа се у настојањима аутора да детаљно анализира сваки поједначни облик третмана који је у најјужој вези с процесом преваспитавања осуђених лица и улази у дубље анализе како сваки од њих на свој начин утиче на њихову ресоцијализацију. Најважнији циљ је сагледавање процеса ресоцијализације и примене разних облика третмана из перспективе осуђених лица, и на који начин тај третман утиче на њих. Метод непосредног посматрања коришћен је са циљем да се утврде одређене чињенице везане за осуђено лице, установу и третман. Приликом прегледа личних листова осуђеника коришћени су методи анализе садржаја и посредног посматрања. Да би се изградили односи поверења са осуђеним лицима, да би се контакт са њима прилагодио циљу истраживања и да би се добили релевантни подаци, коришћена је техника анкетирања осуђених лица. Такође, да би се остварила неопходна сарадња са особљем установе, примењена је техника интервјуисања затворског особља (првенствено васпитача који раде са осуђеницима). За потребе предмета истраживања је направљен анкетни упитник. Аутор сматра да главни проблем у нашим пенитенцијарним системима јесу неадекватни услови који владају у казнено-поправним заводима код нас, због којих је могућност спровођења радног и образовног третмана осуђеника, минимизирана. Присутан је мали број стручних људи који раде с затвореницима, а такође и они који раде с њима нису довољно школовани и немају потребно искуство да раде тај посао.

Кључне речи: Ресоцијализација, облици третмана у пенитенцијарним установама, фактори преваспитавања осуђеник лица, постпенални третман, Окружни затвор у Врању.

Abstract

„Institutional rehabilitation of prisoners and their social reintegration“

More and more, the issue of resocialization of convicted persons is getting more and more important, where there is a change in the perception of the purpose of punishment and its placement on the fundamental principles of humanism, while respecting the values of the person's personality. Although prisoners by society are somehow "labeled" and rejected, they must not be lost in the view that they are human beings who have the need for other people, meaning, acceptance by the community they need to return to. In the empirical part of this master's work, special attention was given to the District Prison in Vranje. The special significance of this master paper is reflected in the authors' efforts to analyze in detail each individual form of treatment that is in the closest relation to the process of removing convicted persons and enter into a deeper analysis of how each of them in their own way influences their resocialization. The most important goal is to examine the process of resocialization and the application of various forms of treatment from the perspective of convicted persons, and how this treatment affects them. The method of direct observation was used in order to determine certain facts related to the convicted person, institution and treatment. During the examination of prisoners' personal lists, methods of content analysis and indirect observation were used. In order to build relationships of trust with convicted persons, in order to adjust their contact with the aim of the research and to obtain relevant data, the technique of interviewing convicts was used. In addition, in order to achieve the necessary cooperation with the staff of the institution, the technique of interviewing prison staff (primarily educators working with convicts) was applied. A survey questionnaire was created for the needs of the research subject. The author believes that the main problem in our penitentiary systems is the inadequate conditions that prevail in penitentiary institutions in our country, because of which the possibility of carrying out work and educational treatment of convicts is minimized. There are a small number of professional people working with prisoners, and also those who work with them are not trained enough and do not have the necessary experience to do the job.

Key words: Resocialization, forms of treatment in penitentiary institutions, factors of re-appointment of a convicted person, post-penal treatment, District prison in Vranje.

Библиографија студента

Стефан Томић рођен је 15. марта 1992. године, у селу Златокоп надамак Врања. Основну школу „Бора Станковић“ завршио је у селу Тибужде надамак Врања. Носилац је Вукове дипломе. Средњу школу „Економско-трговинска школа“ , смер пословни администратор завршио је у Врању и постигао одличан успех током све четири године средње школе. Факултет у Београду уписује 2011. године и завршава га у року с просечном оценом 8,46. Мастер студије уписује на Правном факултету у Нишу 2015. године. Неформално образовање стиче на многим семинарима у земљи као што су семинар „Безбедност за све“ на Златибору, семинар на Војној академији поводом Миланског едикта, семинар „ Цивилна заштита (одбрана) као основа националне безбедности државе. Улога ЦЗ, њени главни задаци, правци развоја и унапређења система управљања, заштите становништва и привреде од опасности и претње у XXI веку“ и многим другим. Тренутно се усавршава у Окружном затвору у Врању где се налази за стручној пракси на пословима организатора обезбеђења. Служи се енглеским језиком.

VI Прилог – Анкета

Ова анкета је део мог истраживања које спроводим за потребе Студијско истраживачког и Мастер рада на Правном факултету у Нишу. Анкета је анонимна и не треба да се потпишете. Резултати анкете имају поверљив карактер и неће бити објављивани. Потребно је да за свако питање изаберете опцију која најбоље одговара Вашем мишљењу. Можете заокружити и више понуђених опција ако природа питања то дозвољава. Хвала на сарадњи!

1. Да ли се у Окружном затвору у Врању организују групни разговори са осталим осуђеницима и васпитачем?

- 1) Да, организују се појединачно са васпитачем
- 2) Да, организују се групно са васпитачем
- 3) Организују се али не учествујем у њима
- 4) Не организују се
- 5) Не знам

2. Шта Вас је навело на учешће у групном раду?

- 1) Сопствена жеља да нешто научим и будем бољи човек
- 2) Васпитачи
- 3) Мислио сам да ћу стећи више погодности у затвору ако учествујем у разговорима
- 4) Не учествујем у разговорима
- 5) Не знам да ли се разговори уопште организују

3. Да ли Вам разговори са васпитачем и осталим осуђеницима помажу да превазиђете тешкоће затворског живота?

- 1) Да, после њих се осећам боље и лакше подносим боравак у затвору
- 2) Делимично, понекад могу да имају контраефекат
- 3) Не помажу
- 4) Не знам

4. Степен стручне спреме?

- 1) Непотпуна основна,
- 2) Основна
- 3) Средња
- 4) Виша
- 5) Висока

5. Да ли сте радно ангажовани у затвору?

- 1) Да
- 2) Не

6. Да ли постоји могућност обављања рада ван ове установе?

- 1) Да
- 2) Не
- 3) Не знам

7. Посао који обављате у затвору је из области?

- 1) Производње
- 2) Пољопривреде
- 3) Неки други посао

Уколико желите, можете мало детаљније да опишете Ваш посао: -----

8. Шта обично радите за време слободног времена које имате у затвору?

- 1) Бавим се спортом
- 2) Чitam литературу из библиотеке
- 3) Гледам телевизију

4) Присуствујем позоришним представама

5) Друго -----

9. Да ли сте задовољни затворском библиотеком?

- 1) Да, јако сам задовољан има све што ми треба
- 2) Задовољан сам, углавном налазим оно што ми треба
- 3) Нисам, слабо је опремљена
- 4) Не читам књиге
- 5) Не знам

10. Како се у ОЗ у Врању остварују Ваши контакти с спољним светом?

- 1) Пријемом посета
- 2) Изласком из затвора ради посете
- 3) Коришћењем телефона
- 4) Пријемом пакета
- 5) Пријемом и слањем писама

11. Да ли сте у ОЗ у Врању били дисциплински кажњени?

- 1) Да више пута
- 2) Да једном
- 3) Нисам

12. Да ли сте задовољни могућностима које Вам пружа теретана у ОЗ у Врању?

- 1) Да у потпуности
- 2) Да делимично
- 3) Нисам задовољан
- 4) Не користим теретану

13. На добро владање и поштовање прописа у ОЗ у Врању подстиче Вас?

- 1) Могућност да стекнете одређене привилегије

- 2) Жеља да се промените и поштујете прописе
- 3) Страх од казне због кршења прописа

14. За добро понашање у ОЗ у Врању можете да добијете?

- 1) Право на излазак ван затвора у одређеном року
- 2) Привилегије у вези с пријемом посета и пакета
- 3) Ништа
- 4) Не знам

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА

Име и презиме аутора мастер рада: Стефан Томић

Наслов мастер рада: „Заводско преваспитавање осуђених лица и њихова социјална реинтеграција“

Ментор: Доц. др Дарко Димовски

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, 10. октобар 2017. године

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да мастер рад, под насловом „Заводско преваспитавање осуђених лица и њихова социјална реинтеграција“,

пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- представља резултат сопственог истраживачког рада;
- није у целини, нити у деловима с моје стране пријављен за одбрану на другим факултетима или универзитетима;
- не крши ауторска права или интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу.

Аутор мастер рада: Стефан Томић

У Нишу, 10.10.2017. године.

Потпис аутора